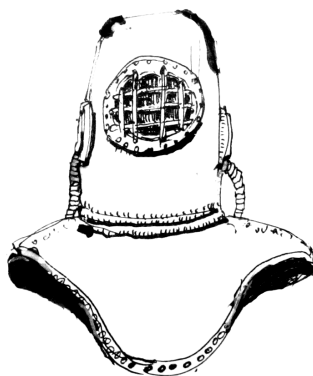

Gabrijel Tard

MONADO
LOGIJA
(i)SOCIO
LOGIJA

Hypotheses fingo

Gabrijel Tard

MONADOLOGIJA I SOCIOLOGIJA

Hypotheses fingo

PREVEO Vladimir Novosel
IZVORNIK Gabriel Tarde
Monadologie et sociologie,
1893.

NASLOV ORIGINALA

Gabriel Tarde

Monadologie et sociologie, 1893

PREVEO

Vladimir Novosel

vladimir.novosel@gmail.com

SADRŽAJ

I deo	5
Monade, redukcija — Diskontinuitet, homogenost — Jedinstvo, mnoštvo — Spuštanje u infinitezimalno — Rektilinearost — Evolucija.	
II deo	13
Identičnost materije i duha — <i>Vera</i> i <i>želja</i> — Psihomorfizam — Mašina — Infinitezimalni psihizam — Antropocentrična zabluda.	
III deo	22
Harmonija i zatvorene monade — Aktivnost i otvorene monade — Prostor, vreme, zakoni.	
IV deo	25
Univerzalna sociologija — ASOCIJACIJA — Društvo i organizam — Skriveni radnici.	
V deo	32
Skala kompleksnosti, od atoma do <i>ega</i> — Problem kolektivnog <i>ega</i> .	
VI deo	34
Spenserova <i>nestabilnost homogenog</i> — Heterogeno rađa homogeno — Identitet je <i>minimum</i> razlike — Ponavljanje u službi razlike — Socijalna evolucija — Tipovi i vrste su <i>teme</i> elementarne raznolikosti.	
VII deo	46
Društvo kao recipročno posedovanje — <i>Biti</i> je <i>imati</i> — Posed su drugi posednici — <i>Prisvajanje</i> umesto adaptacije — Socijalno kao posedovanje <i>par excellence</i> — <i>Pojavljivanje</i> umesto diferencijacije homogenog.	
VIII deo	54
Univerzalna pretenzija infinitezimalnog — Biološko i religiozno — Život — Svest — Smrt.	

Monade, redukcija — Diskontinuitet, homogenost — Jedinstvo, mnoštvo — Spuštanje u infinitezimalno — Rektilinearost — Evolucija.

Monade *Lajbnica*¹ su prešle dug put od svog oca. Raznim nezavisnim putevima one klize, bez znanja naučnika, uleću u samo srce savremene nauke. Neverovatno je da su sve sekundarne hipoteze, koje su implicirane u *onoj* velikoj hipotezi, bez pomoći monadologa, na dobrom putu da budu naučno potvrđene. Redukujući u *jedno* ona dva entiteta, *materiju* i *duh*, kombinujući ih u ovo drugo, ona u isto vreme vrši ogromnu multiplikaciju duhovnih agenata sveta. Drugim rečima, ona pretpostavlja diskontinuitet elemenata i homogenost njihovog bića. Tek sa ovim dvostrukim uslovom univerzum postaje osvetljen do svog dna za pogled uma. Sa jedne strane, pošto je hiljadu puta bezuspešno ispitan ambis koji razdvaja kretanje i svest, objekt i subjekt, mehaniku i logiku, — najzad je stavljen pod znak pitanja, odbačen pošto su i najuporniji nalazili samo njegov eho. Sa druge strane, razvoj hemije nas je odveo do otkrića atoma, koji negira kontinuitet materije koju nam se čini da vidimo u svim manifestacijama živog i neživog, raznovrsnosti, kretanju i rastu. Ništa nije tako duboko iznenađujuće kao hemijska reakcija supstanci do koje dolazi u tačno određenoj proporciji, bez ikakvih prelaznih proporcija. Nema nikakve promene, nikakvog prelaza, sve je oštro, naglo, odsečno; a ipak svo fino stepenovanje i talasanje fenomena proizlazi odatle, pomalo kao što je kontinuitet nijansi nemoguć bez diskontinuiteta boja. Ali hemija nije jedina koja nas vodi ka monadama. Tu je fizika, tu su prirodne nauke, istorija, čak i sama matematika. Kao što je rekao *Lange*², ovde ogromni značaj ima *Newtonova* hipoteza, da je gravitacija nebeskog tela zbir gravitacije delova od kojih je sastavljeno. Neposredna posledica je da sve mase na zemlji gravitiraju jedna ka drugoj, i da isto važi i za njihove najmanje molekule. Ovo je mnogo originalnije nego što se možda čini. *Newton* je razbio, razmrvio individualnost nebeskog tela, koje

¹Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) nemački filozof, polimat i matematičar.

²Carl Georg Lange (1834–1900) danski fizičar i psiholog. On i William James su nezavisno razvili James-Lange teoriju emocija, koja emocije izvodi iz fizioloških reakcije na stimuluse. Izričito je tvrdio da su vazomotorne promene — emocije.

je do tada posmatrano kao povlašćena jedinica, čije unutrašnje relacije nemaju ničeg zajedničkog sa njenim interakcijama sa drugim telima. Bila je potrebna velika duhovna snaga, da se ovo prividno jedinstvo razreši u mnoštvo odvojenih elemenata, koji su između sebe povezani na isti način kao i sa elementima drugih agregata. Tada je ovaj način posmatranja zamenio njemu suprotstavljenu predrasudu koja je kočila napredak fizike i astronomije.

U ovome su se osnivači ćelijske teorije pokazali kao sledbenici Newtona. Oni su rasturili slično jedinstvo živog tela, koje je razloženo na nebrojeno elementarnih organizama, izolovanih egoista koji žude da budu nezavisni, ali u slozi sa spoljašnjim ćelijama i neorganskim česticama vazduha, vode i drugih supstanci. Ne manje plodonosno od uvida Newtona je mišljenje Švana³ o ovoj stvari. Znamo iz njegove ćelijske teorije, da se „*vitalna sila*“, princip odvojen od materije, ne nalazi u celini organizma ali ni u svakoj ćeliji posebno. *Svi fenomeni biljnog i životinjskog života se moraju objasniti osobinama atoma* (zapravo konačnim elementima od kojih su atomi sastavljeni, G.T.), to jest, poznatim ili još uvek nepoznatim silama inertne prirode.“ Sigurno nema ničeg pozitivnijeg, ničeg što više priliči zdravoj i ozbiljnoj nauci, od radikalne negacije *vitalnog principa*, zbog čega često protestuje vulgarni spiritualizam. Vidimo kuda nas vodi ova tendencija, ako je pratimo do kraja: do monada koje ispunjavaju želju i najžešćeg spiritualizma Lajbnica. *Bolest* je, poput vitalnog principa, u početku tretiran od strane starih lekara kao osoba, najzad razbijena na poremećaje infinitezimalnih histoloških elemenata, a oni su zahvaljujući otkrićima *Pasteura* o parazitskim bolestima, objašnjeni konfliktima sićušnih unutrašnjih organizama, koji se šire iz dana u dan, tako prekomerno da moraju da izazovu neku reakciju. Ali i paraziti imaju svoje parazite. I tako dalje, u infinitezimalno!

Nove hemijske teorije su imale sličan razvoj. Citirajmo šta je povodom ovoga rekao Wurtz⁴:

„Ovo je ključna i nova stvar, *uvoditi u odnos samih elemenata osobine radikala*. Ranije su radikali posmatrani kao blok, dodeljivana im je kao celini moć vezivanja ili supstitucije u jednostavnim

³**Theodor Schwann** (1810–1882) nemački fiziolog. Zaslužan za razvoj ćelijske teorije, proučava periferni nervni sistem (Schwannove ćelije), otkriće *pepsina*, uvodi pojam *metabolizma*. Započeo raskid sa vitalizmom okrenuvši se fizičko-hemijskim objašnjenjima života.

⁴**Charles Adolphe Wurtz** (1817–1884) alžaški hemičar upamćen po svojoj dugogodišnjoj borbi za atomsku teoriju i ideje o strukturi hemijskih jedinjenja.

telima. Ovo je fundamentalna tačka posmatranja teorije tipova *Gerhardta*. Danas smo odmakli još dalje. Da bi smo otkrili i definisali karakteristike radikala, vraćamo se na atome od kojih su sastavljeni.”

(*Atomska teorija*, str.194)

Misli eminentnog hemičara idu još dalje nego što se gore tvrdi. Sledi iz primera koje sâm navodi, da je između atoma nekog radikala, posebno u osobinama njihovih atoma, u njihovoj pohlepi koja ostaje nezadovoljena, koja preživljava zasićene veze koje formira sa drugima, konačni razlog postojanja izvršenih kombinacija.

Na isti način kao zvezde, kao živa bića, kao bolesti, kao hemijski radikali, *nacije* su uzimane za prava bića u ambicioznim i sterilnim teorijama istoričara-filozofa. Nismo li dovoljno puta ponovili, da je sitničavost tražiti uzrok neke političke ili socijalne revolucije u uticaju istaknutih pisaca, državnih ljudi, inovatora svih vrsta, kao da je spontano iskrsla iz *duha rase*, utrobe naroda, anonimnog i nadljudskog aktera? Ova udobna fantazija koja pogrešno gleda na stvaranje novog bića u fenomenu stvari, stvarno novog i neočekivanog, koje je proizašlo iz susreta pravih bića, ovo gledište je samo privremeno korisno. Konačno iscrpljeno literarnim zloupotrebama, primorava nas da se ozbiljno okrenemo jasnijoj i pozitivnijoj vrsti objašnjenja, koje istorijski događaj rasvetljava samo individualnim akcijama, a naročito akcijama inventivnih ljudi koji služe kao model koji drugi reprodukuju u nebrojeno primeraka, neka vrsta matičnih ćelija socijalnog tela.

I ovo nije sve: ovi poslednji elementi od kojih polaze sve nauke, socijalna individua, živa ćelija, hemijski atom, nisu konačni elementi koje vidi njihova nauka. Oni su sâmi kompoziti, čak i atomi prema hipotezi turbulentnih atoma *Thomsona*⁵, najprihvatljivijoj od svih konfuznih konjektura na ovu temu, su zajedničko kruženje još jednostavnijih elemenata. Spektralna analiza svetlosti sunca i zvezda koju je izvršio *Lockyer*⁶, nas navodi da sa određenom sigurnošću pretpostavimo kako neke sporedne spektralne linije koje je uočio, možemo pripisati elementima koji ulaze u sastav supstanci koje su na našoj planeti neraščlanjive.

Istraživači koji barataju sa takozvanim elementima ne sumnjaju u njihovu složenost. *Wurtz* je podržavao hipotezu *Thomsona*, a

⁵**Joseph John Thomson** (1856–1940) britanski fizičar i dobitnik Nobelove nagrade za otkriće elektrona i izotopa, izumeo spektrometar mase.

⁶**Joseph Norman Lockyer** (1836–1920) engleski naučnik i astronom, otkrio gas helijum.

Berthelot je sa svoje strane rekao:

„Iscrpno istraživanje elementarnih masa koje sačinjavaju prosta tela se svakim danom približavaju, ne homogenim, nedeljivim atomima, koji mogu pokazati samo kretanjâ celine, već prema *kompleksnim građevinama* jedne specifične arhitekture i veoma *raznovidnim kretanjima unutrašnjosti*.“

Sa druge strane, fiziolozi sumnjaju u homogenost protoplazme, i misle da su čvrsti delovi ćelije jedini aktivni i stvarno živi. Tečni deo je, gotovo u potpunosti, sastavljen od rezerve goriva i hranljivih materija (ili otpadnih materija). Čak bi iz čvrstog dela ćelije, da znamo više, eliminisali gotovo sve. Gde bi nas odvele dalje eliminacije eliminacijâ? Zar ne bismo stigli do neke geometrijske tačke, *čistog ništavila*, da tako kažemo, sem ako ova tačka nije *centar* o kom ćemo kasnije govoriti? Zapravo ovo je pravi *histološki element* (ono što reč ćelija loše označava) koji je ključno razmatrati, ne njegova granica, njegov omotač, već tačka fokusa odakle se čini da zrači, sve dok ga surovost spoljašnjih prepreka ne primora da se zatvori radi zaštite; ali idemo previše unapred.

Nema mogućnosti da se zaustavimo u ovom spuštanju u infinitezimalno, koje pruža, sasvim neočekivano, ključ za ceo univerzum. Otud možda i rastući značaj infinitezimalnog računa; i iz istog razloga, zaslepljujući uspeh evolucione doktrine. Po ovoj teoriji, jedan karakterističan *tip*, kako se kaže u geometriji, je suma bezbrojnih *individualnih razlika*, koje su sâme formirane od ćelijskih varijacija, a u čijoj dubini se javljaju milijarde elementarnih promena. Izvor, razlog postojanja, krajnji cilj, poslednja granica je u beskonačno malom, u neprimetnom: to je duboko ubeđenje koje je inspirisalo Lajbnica, a koje i nas vodi.

Ali zašto se ta transformacija, koja je nerazumljiva kada je predstavljena kao suma jasno definisanih razlika, tako lako razume kada se predstavi kao suma infinitezimalnih razlika? Pokažimo najpre, da je ovaj kontrast realan. Pretpostavimo da nekim čudom, telo nestaje sa mesta *A* na kome se nalazilo, a zatim se pojavljuje na drugom mestu *Z*, udaljenom jedan metar od prvog, *bez prolaska kroz među-položaje*: ovu vrstu premeštanja naš um ne može prihvatiti, dok god smo iznenađeni što vidimo telo kako prelazi od *A* do *Z* bez prolaska linijom superponiranih pozicija. Primetite da naše čuđenje neće biti ništa manje ako vidimo naglo nestajanje i pojavljivanje tela na rastojanju od pola metra, ili 30, 10, 2 centimetra ili delić milimetra. Naš razum je, ako imaginacija nije, jednako

zatečen poslednjim slučajem. Slično, ako zamislimo dve različite žive vrste, međusobno udaljene ili u neposrednoj blizini, gljivu i cvet, ili dva cveta istog roda, bez obzira, kako se bez tranzicije jedna pretvara u drugu, opet ne bi smo mogli shvatiti kako se to desilo. Ali ako nam se kaže da je ukrštanjem izazvana devijacija, na početku veoma suptilna, koja postepeno odstupa od svoje obične forme, ne bismo imali problema da to prihvatimo. Kažemo da se nezamislivost prve hipoteze zasniva na predrasudi formiranoj u nama asocijacijom ideja. To je potpuna istina, i dokazuje kako je realnost, izvor iskustva koje rađa ovu pretpostavku, konzistentna sa objašnjavanjem konačnog sa infinitezimalnim. Jer čist razum, goli razum ne bi nikad mogao to da pogodi; on je jednako naklonjen tome da veliko objašnjava malim, kao i malo velikim, i prija mu da veruje kako su svi božanski tipovi preformirani, i da se razvijaju odjednom, penetracijom u grudvu zemlje, od spolja ka unutra. Može se čak reći, kao što je *Agassiz*⁷ rekao, da je u početku drvo bila šuma, pčela je bila košnica, a čovek nacija. Ovakve ideje su prognane iz nauke činjenicama koje potvrđuju suprotno. Da kažemo jednostavno, pokazuje se da je ogromna sfera svetla koja se razliva u svemiru, posledica jedne jedinstvene vibracije, zarazne i mnogostruko umnožene vibracije centralnog atoma etra, — kao što je čitava populacija vrste rezultat veličanstvenog umnožavanja prve i jedinstvene jajne ćelije, neke vrste emitujućeg generatora, — kao što je prisustvo istinite astronomske teorije u milionima ljudskih mozgova posledica ponavljanja ideje koja se pojavila onog dana u jednoj nervnoj ćeliji Newtona. Šta bi se desilo da se proces ponovi još jedanput? Ako bi se *infinitezimalno razlikovalo od konačnog samo u stepenu*, ako u dubini stvari kao i na njihovoj vidljivoj površini nema ničega sem pozicija, rastojanja, premeštanja, zašto bi premeštanje koje je nezamislivo kao konačno, promenilo svoju prirodu kao infinitezimalno? Infinitezimalno se dakle razlikuje kvalitativno od konačnog; kretanje ima uzrok van sebe; fenomen nije sve što postoji. Sve potiče od infinitezimalnog i sve se njemu vraća; ništa, iznenađujuća stvar koja više nikog ne iznenađuje, ništa se ne pojavljuje iznenada u domenu konačnog, u domenu kompleksnog, niti iznenada nestaje. Kada ćemo priznati da ništa sem infinitezimalnog, sem beskonačno malog, ili drukčije rečeno *elementa*, nije izvor i kraj, supstanca i razlog svega? — Dok je progres fizike primoravao fizičare da *kvantifikuju* prirodu kako bi je

⁷Jean Louis Rodolphe Agassiz (1807–1873) švajcarski paleontolog, glaciolog i geolog.

razumeli, izvanredno je značajno da je progres matematike vodio matematičare, kako bi razumeli kvantitet, da ga razreše u elemente koji nemaju apsolutno ničeg kvantifikativnog.

Ova rastuća važnost koja se pridaje poznavanju infinitezimalnog je još čudnija zbog toga što je u svojoj uobičajenoj formulaciji (izuzimajući hipotezu monada), prosto masa kontradikcija. Na koji način absurd daje ljudskom duhu ključ sveta? Nije li možda tako što, pomoću te potpuno negativne ideje, kroz naše vizije koje se ne ostvaruju, kroz naše poglede koji ne vide, dolazimo do jedne veoma pozitivne ideje, koja nas možda čini defektnim, ali koja ništa manje ne figuriše u *našoj memoriji* kao deo inventara našeg aktivnog intelekta? Ova apsurdnost bi mogla biti nešto što obuhvata čudnu realnost u svemu što znamo, koja je izvan svega, van prostora i vremena, izvan materije i duha... *izvan duha*? Ako je tako, onda hipotezu monada treba odbaciti... ali ovo treba ispitati. U svakom slučaju, možda bi oni bili pravi agenti, ta mala bića za koja kažemo da su infinitezimalna, možda bi ona bila prave *akcije*, te male varijacije za koje kažemo da su infinitezimalne.

Čini se da iz gore rečenog sledi, da su ovi agenti autonomni, da se ove varijacije međusobno sudaraju i spajaju u meri u kojoj se nadmeću. Upravo u svakom delu infinitezimalnog, uvek je neki element, neki jedinstveni element, taj koji je inicijator svake promene, pokreta, evolucije živog, mentalnih i socijalnih transformacija. Ako su te promene postepene i izgledaju kao kontinualne, to je zato što je inicijativa preduzimljivog elementa, iako donekle podržana, naišla na otpor. Pretpostavimo da se svi građani neke države bez izuzetka pridržavaju programa reorganizacije koji je nastao u mozgu nekog od njih, ili tačnije u nekoj tački tog mozga; reorganizacija države prema ovom planu neće biti postepena i delimična, već nagla i potpuna, bez obzira koliko radikalna bio projekat. Sukobljavanje različitih planova reforme ili različitih tipova države u svakom pripadniku neke nacije, sa ili bez njegovog znanja, objašnjava sporost socijalnih reformi. Slično, da materija nije tako pasivna, tako inertna kao što se misli, ne vidim zašto bi kretanje, postepeno premeštanje, ili formacija jednog organizma morala prolaziti kroz embrionalne faze, koje su prepreke trenutnoj realizaciji odraslog stanja iz početnog impulsa klice.

Ideja prave linije, nije karakteristična samo za geometriju. Postoji jedna biološka rektilinearost, a takođe i logička rektilinearost. Na isti način na koji, da bi se od jedne tačke došlo do druge, skraćivanje, smanjivanje broja interponiranih tačaka ne može vršiti neograničeno,

i mora se stići do limita koji se zove *prava linija*, isto se u prelazu od jedne specifične forme u drugu formu, od jednog individualnog stanja u drugo, postoji *minimalna*, nesvodiva interpozicija formi ili stanja, koja možda objašnjava skraćeno ponavljanje embriona, preslišavanje nekih sukcesivnih tipova koji mu prethode; slično se u izlaganju naučnog materijala, ne može skakati od jedne teze na drugu, ili od jedne teoreme na drugu teoremu bez prolaska kroz neophodan logički lanac. Ovaj racionalni, pravolinijski red, koji se može naći u školskim knjigama na onih nekoliko strana koje rezimiraju napore vekova, poklapa se u većini tačaka, ali ne uvek, sa istorijskim redosledom javljanja otkrića kroz koja se sintetiše svaka nauka. Možda poznata rekapitulacija *filogeneze* u svakoj *autogenezi* nije samo dramatično ubrzanje, manje ili više napornog puta kojim su prošle forme predaka, već je i *ispravljanje bioloških invencija* koje su akumulisane u jajčanoj masi, prenete iz prošlih vremena.

Stvarna podrška koju evolucionarna doktrina može pružiti hipotezi monadâ je možda najočiglednija ako zamislimo njegov veliki sistem kao nove forme koje se on sprema da postavi i koje je već počeo da ocrtava. Jer i sâm evolucionizam evoluirao. On ne evoluirao kroz slepa napipavanja, slučajne i slepe adaptacije na primećene činjenice, slično proceduri koja se obično pripisuje živoj materiji, već akumuliranim naporima potpuno budnih naučnika i teoretičara, koji sa puno znanja i strpljenja rade na modifikaciji osnovne teorije kako bi je prilagodili da na najbolji mogući način odgovara postulatima njihove nauke i idejama do kojih drže. Ova teorija je za njih neka vrsta *generičkog tipa* na kome svako radi na svoj način. Među ovim proizvodima neverovatne fermentacije koju je pokrenuo *Darwin*, samo su dva koja mogu da dodaju nešto njegovim idejama, nešto originalno i plodonosno. Prvo ću govoriti o *evoluciji kroz asocijaciju* elementarnih organizama unutar kompleksnijeg organizma koju je formulisao *Edmond Perrier*⁸, a na drugom mestu o *evoluciji kroz skokove i krize*, na koju je ukazao i predvideo, pre mnogo godina, u svojim vizionarskim spisima *Cournot*⁹, i koja se spontano pojavljuje u duhovima raznih modernih mislilaca. Specifična transformacija već postojećeg tipa na putu nove adaptacije se, po jednom od ove dvojice, *dešava u datom trenutku, na donekle neposredan način* (u intervalu relativno kratkom u poređenju sa vremenom potrebnim

⁸Jean Octave Edmond Perrier (1844–1921) francuski zoolog i anatom.

⁹Antoine Augustin Cournot (1801–1877) francuski matematičar poznat po svom radu na formalizaciji ekonomskih teorija. Formulisao prvi matematički model *zakona ponude i potražnje*.

za formiranje vrste, ali možda prilično dugom u poređenju sa našim kratkim životom), i to procesom koji je pravilan, bez ikakvog traganja. Slično, za drugog, vrsta se kreće između relativno brzog razvoja i dekompozicije, ostaje efektivno unutar određenih granica, i nalazi se u stanju stabilne organske ravnoteže. Ozbiljno poremećena u svojoj konstituciji prekomernom promenom svog miljea (ili nekom unutrašnjom revolucijom usled zarazne pobune nekog elementa) organizam napušta svoju vrstu i počinje da *klizi*, na neki način, niz nagib druge vrste, takođe u stanju ravnoteže, i tako ostaje neko vreme, koje se za nas čini kao večnost.

Naravno, nisam komentarisao ove konjektуре. Dovoljno je da kažem da one polako rastu, ili se pre probijaju u podzemlju, još uvek skromne ali invazivne, dok prirodna selekcija svakog dana gubi svoju teritoriju, one se pokazuju kao sposobne da pročiste tipove koje razrađuju, i da usavrše ono što leži duboko u njima. Dodao bih, da i jedan i drugi indikovani put obavezno vodi ka naseljavanju, ka dopunjavanju živih tela atoma, duhovnih ili kvazi-duhovnih. Šta je to *potrebno društvu*, što je *Perrier* već dao organskom svetu, ako ne činjenica *malih persona*? Možda ova *direktna* transformacija, *regularna* i *brza*, koju zamišljaju oni drugi, nije ništa drugo do napor skrivenih radnika koji sarađuju u realizaciji nekog *konkretnog plana reorganizacije*, koji je zamislio i sastavio jedan od njih?

Identičnost materije i duha — Vera i želja — Psihomorfizam — Mašina — Infinitesimalni psihizam — Antropocentrična zabluda.

To je sasvim dovoljno da pokaže, kako nauka teži da usitni univerzum, da beskonačno umnoži bića. Ali, ništa manje ne teži, kao što sam rekao ranije, da jasno ujedini kartezijansku dualnost materije i duha. Tako neizbežno upada u, neću reći antropomorfizam, ali u *psihomorfizam*. Monizam se stvarno može zamisliti (znam da se ovo često govori) samo na ova tri načina: naime posmatrajući kretanje i svest, na primer vibraciju neke nervne ćelije i odgovarajuće stanje duše, kao dva lica jednog istog događaja, zavodeći sebe ovom reminiscencijom antičkog *Janusa*; zatim izvodeći materiju i duh, zadržavajući pritom njihovu heterogenu prirodu, iz jednog zajedničkog izvora, jednog skrivenog duha koji je nesaznatljiv, ne dobijajući ništa ovim stavljanjem trojstva na mesto dualiteta; i najzad odlučno postavljajući *identičnost materije i duha*. Ova poslednja teza je jedina koja se može razumeti i koja stvarno donosi traženu redukciju. Ali se ona može razumeti na dva načina. Kao idealisti, možemo reći da je materijalni univerzum sastavljen od drugih *ja*, da je sve *moje*, isključivo *moje*, i da je sastavljen od mojih stanja duha, ili mogućih stanja duha ukoliko ih odobravam, hoću reći ukoliko su ona sâma jedna od mojih stanja duha. Ako odbacimo ovu interpretaciju, ne ostaje ništa drugo nego da priznamo, zajedno sa monadolozima, da je ceo spoljašnji univerzum sastavljen od drugih duša, ali koje su suštinski slične mojoj. Prihvatajući poslednje gledište, nalazimo da se izdvaja od ostalih boljim temeljima. Priznajmo da je logički neodrživo, ne znati šta je *biće po sebi* kamena ili biljke, a u isto vreme odbijati reći da *jeste*; ideja u kojoj je ovo, lako je pokazati, je jedna među svim stanjima naše svesti, i kako, nema ničega osim činjenica naše svesti, ako ne priznajemo da samo postojanje te ideje potvrđuje to *X* supstancijalno i nesaznatljivo, primorani smo da prihvatimo kako potvrđuje nešto drugo ili ne potvrđuje ništa. Ali ako je njeno biće po sebi, suštinski slično našem biću, nije više nesaznatljivo, već postaje potvrdivo.

Tako nas monizam odvodi u *univerzalni psihomorfizam*. Samo da li je monizam na putu da bude dokazan ako se već potvrđuje? Ne. Istina, kada vidimo, fizičare kao što je *Tyndall*, prirodnjake

kao što je *Hoeckel*, filozofe, istoričare i umetnike kao što je *Taine*, teoretičare svih škola, kako naslućuju ili su ubeđeni kako je iluzoran hijatus između *napolju* i *unutra*, između vibracija i senzacija, njihovi argumenti se ne drže dobro, slaganje njihovih ubeđenja i njihovih predubeđenja im smanjuje značaj.

Ako pokušamo da dodirnemo prstom pretpostavljeni identitet, ova pretpostavka gubi svu svoju vrednost pred očiglednim neslaganjem superponiranih termina koje su nameravali da identifikuju, između *kretanja* i *senzacija*.

U stvari jedan od ova dva termina je loše izabran. Kontrast između čisto kvantitativnih varijacija *kretanja*, gde su sâme devijacije merljive, i varijacija čisto kvalitativnih *senzacija*, bilo da se radi o bojama, mirisima, ukusima ili zvukovima, je previše šokantan za naš duh. Ako se među našim unutrašnjim stanjima, može naći neko drugo pored senzacije, koje je kvantitativno varijabilno, kao što sam pokušao da pokažem na drugom mestu, njegov singularan karakter možda dozvoljava da njime pokušamo spiritualizaciju univerzuma. Po mom mišljenju, dva stanja duše, ili pre dve duševne sile koje se zovu *vera* i *želja*, iz kojih proizilaze potvrđivanje i volja, imaju upravo takav, upadljiv i izuzetan karakter. Njihovo univerzalno prisustvo u svim psihološkim fenomenima čoveka i životinje, homogenost njihove prirode od jednog do drugog kraja njihove ogromne skale, činjenica da i najslabije nagnjanje ka verovanju i želji, kao i ka sigurnosti i strasti, završava njihovom uzajamnom penetracijom a i sa drugim, ne manje iznenađujućim, crtama sličnosti, — uverenje i želja igraju u meni, prema senzacijama, tačno onu spoljašnju ulogu koju prostor i vreme igraju prema materijalnim elementima. Morali bi smo ispitati da li ova analogija vraća identitet, kada na mesto bića stavlja jednostavno oblike našeg senzibiliteta, — kao što tvrde njihovi najdublji analitičari, prostor i vreme nisu nikako efekat igre primitivnih pojmova, polu-senzacija, kontinualnih i originalnih, pomoću kojih se predstavljaju u nama, zahvaljujući našoj sposobnosti da u njih verujemo i da ih želimo, zajedničkog izvora svog suda a time i svih pojmova, stepena i modusa verovanja, stepena i modusa želje, i drugih psihičkih agenata. Po ovoj hipotezi, kretanja tela nisu ništa do vrste sudova ili planova koje formiraju monade.¹⁰

Da je stvarno tako, univerzum bi bio savršeno transparentan, i očigledan konflikt između dve suprotstavljene struje u savremenoj

¹⁰Prateći Lotzea, ako u atomu ima nečeg duhovnog, to mora biti zadovoljstvo i bol, pre nego neki pojam; ja tvrdim upravo suprotno. (*Fiziološka psihologija Lotze-a*, str.133)

nauci bi bio rešen. Ovo nas, sa jedne strane, vodi u *biljnu psihologiju*, u *čelijsku psihologiju*, čak i u *atomsku psihologiju*, jednom rečju u potpuno spiritualnu interpretaciju mehaničkog i materijalnog sveta, a sa druge strane tendencija da se sve mehanički objasni, čak i misao, nije ništa slabije izražena. U Hoeckelovoj *Čelijskoj psihologiji* je čudno posmatrati kako se od jednog do drugog reda smenjuju ova dva kontradiktorna pogleda. Kontradikcija se otklanja prethodnom hipotezom, i ne može biti drugačije nego tako.

Ova hipoteza od malopre nema ničeg antropomorfnog. Verovanje i želja su privilegovane da jedine mogu nositi nesvesna stanja. Pos-toje, bez sumnje, nesvesne želje i nesvesni sudovi. Takve su želje implicirane u našim zadovoljstvima i našim bolovima, kao što su procene pozicije i drugi sudovi uključeni u naše senzacije. Nesvesne senzacije, senzacije kojih nismo svesni, su naprotiv, očigledno nemoguće; ipak ako ih izmišljaju neki duhovi, to je kako bi njima objasnili nerazlučive i neprimetne senzacije, ili shvatajući veoma realnu neophodnost da prihvate nesvesna stanja duše, pogrešno smatraju da i senzacije mogu biti u istom stanju. Još bolje od ovog, iznenađujuće činjenice na koje se oslanja hipoteza o nesvesnim sen-zacijama, generalno dokazuje sasvim dobro i protiv ovog zaključka. Oni pokazuju kako naša svest, dirigujuća monada, glavni element mozga, za neophodne saradnike, konstantne, tokom našeg života ili *cerebralnog principata*, ima nebrojene druge svesti čije su modifikacije, spoljašnje za nas, za nju interna stanja. Neki fiziolozi, kaže *Bail*:

„Neki fiziolozi, koji se interesuju za psihologiju, su dokazali kako nije moguće ništa zaboraviti. Tragovi primljenih impresija se skupljaju u našim cerebralnim ćelijama, gde ostaju dugo skrivene, sve do dana kada ih spoljašnji uticaj ne prizove iz groba u kom su ležale ... Kada usred razgovora, pokušavamo da se setimo nekog imena, datuma, nekog podatka, tražena informacija nam je često neuhvatljiva, i tek nekoliko sati kasnije, kada mislimo o potpuno drugoj stvari, ona se spontano pojavljuje. Kako objasniti ovo neočekivano prosvetljenje? To je *misteriozni sekretar*, veoma sposoban automat koji *razrađuje za nas ono što inteligencija* (trebao je reći *naša inteligencija* za nas, dirigujuća monada, *G.T.*) zanemaruje, ove sitne detalje ...”

Neophodnost koja nas primorava da pribegnemo ovom poređenju sa *sekretarom*, *intimnim bibliotekarom*, kako bi objasnili fenomen memorije, je jak argument koji ide u prilog hipotezi monada. Tako monadološka teorija može preuzeti, bez ikakvog napora, argu-

mentaciju engleskih i nemačkih psihologa na ovu temu. Ali pošto se, posle svega, čini da je neophodno, u izvesnim slučajevima, posmatrati kao nesvesna neka stanja duha, primetimo da iskreno rečeno, *želja*, *akt vere*, ne samo da se ne mogu osetiti, čak se ni sâmo biće ne može osetiti kao takvo, kao što se ni senzacija ne može učiniti aktivnom sama od sebe. Ipak, svojim izuzetnim karakterom, dve unutrašnje sile koje sam imenovao, se javljaju za nas kao objektivne u najvišem stepenu. Pošto se primenjuju na bilo koje senzacije, radikalno različite kao što mogu biti *crveno*, kao *dô* ili *rê*, kao *miris ruže* ili kao *hladno* ili *toplo*, zašto ih isto tako ne primeniti na nepoznate fenomene, ili čak nesaznatljive, a hipotetički i na druge koje uopšte nisu senzacije, ali koje se ni manje ni više ne razlikuju od senzacija, nego što se senzacije razlikuju međusobno? Zašto ne posmatramo senzaciju prosto kao vrstu kvaliteta, i dozvolimo da izvan nas postoje *kvalifikativne oznake* koje nikako nisu senzacije, ali koje su sposobne baš kao i naše senzacije, da posluže kao tačke za primenu psihičkih sila *par excellence*, statične sile koje se zovu *verovanja* i dinamičke sile koje se zovu *želje*? Možda u ovom instiktivnom i izmešanom osećanju, u ovoj istini koja je iskovala od ideje sile jedan tip želje, treba tražiti ključ za univerzalnu enigmu. Šopenhauer¹¹ je skinuo masku sa ovog koncepta, i nazvao ga pravim imenom, *volja*. Ali volja je kombinacija verovanja i želje, i njegovi učenici, između ostalih Hartmann¹², su volji dodali *ideju*. Bilo bi bolje da su razbili volju, i izdvojili njena dva elementa. Ono čemu se moramo čuditi, da među svom tom filozofskom spekulacijom, nikome nije palo na pamet, barem ne eksplicitno, da traži u *objektivizaciji verovanja* a ne želje, rešenje za probleme fizike i života. Kažem eksplicitno; jer mi u svom neznanju zamišljamo materiju, koherentnu i čvrstu supstancu, zadovoljnu i opuštenu, ne samo kao ispomoć, već i po slici i prilici naših ubeđenja, kao i silu što zamišljamo prema slici naših napora. Hegel¹³ je nazirao to, ako možemo to proceniti iz njegovih pretenzija da rekonstruiše svet pomoću serije tvrđenja i negacija. Tu se možda, uprkos aberacijama i čudnim detaljima, u monumentalnoj atmosferi i grandioznosti kojom odiše njegovo delo u ruševinama, nalazi i znak prave superiornosti, generalno govoreći, *supstancijalnih*

¹¹ Arthur Schopenhauer (1788–1860) nemački filozof, *Svet kao volja i predstava*.

¹² Karl Robert Eduard von Hartmann (1842–1906) nemački filozof, veoma popularna prva knjiga *Filozofija nesvesnog* (1869).

¹³ Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) nemački filozof.

sistema svih vremena, od Demokrita¹⁴ sve do Dekarta¹⁵, u odnosu na zavodljive *dinamičke doktrine*. Zar nismo videli, u bravurama aktuelnog evolucionizma, koji se razvija dalje od Lajbnicove ideje *sile*, monizam koji traži da obnovi *supstancu* Spinoze¹⁶. Jer, kao što volja teži sigurnosti mišljenja, kao što kretanje zvezda i atoma teži ka njihovoj konačnoj aglomeraciji, ideja sile prirodno vodi ka ideji supstance, gde oslobođena agitacija iluzornog fenomenizma, najzad hvata takozvane *nepromenljive realnosti*, prihvatajući naizmenično idealističku i materijalističku misao. Ali koje je od ove dve atribucije naših unutrašnjih kvantiteta misterioznom spoljašnjem *noumenu* — legitimna? Zašto se ne usuditi pa reći kako su one jedno i isto?

Može se činiti kako je *psihomorfizam* lako rešenje, ali sa druge strane iluzorno i kako je varka pokušavati da se objasne fenomeni života, fizike i hemije, psihološkim činjenicama, koji su još kompleksniji. Ipak ako priznajem kompleksnost senzacija i potpunu legitimnost njegovog objašnjavanja psihološkim činjenicama, ne priznajem da se isto može uraditi za želju i verovanje. Po mom mišljenju, analiza ne zaseca u ove nerazložive pojmove. Postoji neprimećena kontradikcija u verovanju, kako je, sa jedne strane, organizam prosto mehanizam formiran isključivo prema mehaničkim zakonima, i da su sa druge strane, svi fenomeni mentalnog života koji se sastoje od dva pomenuta elementa, *čist proizvod* organizacije koju on stvara i koja ne postoji van njega. Ako je stvarno organizovan kao jedna neverovatna mašina, on mora postojati kao i bilo koja druga mašina, u kojoj ne samo da nema nikakve nove sile, već i ničeg radikalno novog, koliko god neverovatan raspored zupčanika. *Mašina* je samo jedna distribucija i usmeravanje već postojećih sila, koje prolaze preko nje i suštinski je ne menjaju. Ona je jedna promena forme sirovog materijala koji dobija spolja, i čiju suštinu ne menja. Ponavljam, ako su živa tela mašine, a esencijalna priroda njihovih proizvoda i sila koje rezultuju iz njihovog funkcionisanja su nam u osnovi poznate (senzacije, misli, želje), mi tvrdimo da njihovi sastojci (ugljenik, azot, kiseonik, vodonik, itd.) sadrže skrivene psihičke elemente. Posebno među višim vitalnim funkcijama, postoje dve sile koje izviru iz mozga, i koje ne mogu biti stvorene mehaničkom igrom ćelijskih vibracija. Može li iko negirati da su želja i verovanje sile? Zar ne vidimo da su oni sa svojim uzajamnim

¹⁴**Demokritos** (oko 460 pne – oko 370 pne) antički grčki filozof, rođen u Abderi, Trakija. Uticajan presokratovac, formulisao *atomsku teoriju kosmosa*.

¹⁵**René Descartes** (1596–1650) francuski filozof, matematičar, fizičar.

¹⁶**Baruch (Benedictus) de Spinoza** (1632–1677) danski filozof. Posthumni *magnum opus* *Etika*.

kombinacijama, strastima i namerama, večni vetar istorijskih oluja, vođeni tokovi koji okreću točkove politike? Šta to vodi i gura svet napred, ako ne religiozna i druga verovanja, ambicija i pohlepa? Takozvani proizvodi su zapravo sile koje sâme proizvode društva, koja još uvek mnogi filozofi posmatraju kao prave organizme. Znači, proizvodi nižeg organizma su faktori u organizaciji višeg! Priznajući dinamički karakter ova dva stanja duše, zaključak, od koga ne možemo pobeći čak ni ako ih posmatramo kao proizvode, dobija dosta na značaju. Znamo da sile koje je upotrebila mašina uvek izlaze iz nje znatno manje denaturisane nego što su njene sirove materije. Znači ako su želja i vera sile, oblik u kome *izlaze* iz našeg tela u našim mentalnim manifestacijama, se verovatno ne razlikuje značajno od oblika u kom su *ušle*, u formi molekularnih kohezija i afiniteta. Poslednju osnovu materijalne supstance bi smo tako našli; i vredelo bi ispitati da li prateći posledice tog gledišta, ostajemo u saglasju sa naučnim činjenicama. Ovde imam prednost što se mogu osloniti na akumulisani rad Šopenhauera, Hartmana i njihove škole, koji su uspeali pre mene da pokažu primordijalni i univerzalni karakter, ne volje, već želje.

Navešću jedan primer, mala masa protoplazme, gde se nikakvi tragovi organizacije ne mogu naći, „gel providan kao belance jajeta“, kaže *Perrier*. Ipak ovaj gel, dodaje on, vrši pokrete, *hvata životinje, vari*, itd. On ima *apetit*, to je očigledno, i kao posledicu, jednu manje ili više jasnu *percepciju* onog što ga zadovoljava. Ako želja i verovanje nisu proizvodi organizacije, odakle dolazi ova percepcija i ovaj apetit u ovoj heterogenoj (rado prihvatam) masi, ali još uvek neorganizovanoj? „Kretanje spora“, kaže *Almann*, iz Kraljevskog društva u Londonu, „često izgleda kao da je izazvano pravom voljom, ona menja pravac i vraća se, menja smer kretanja svojih treplji“. Mašinovođa ne bi to uradio bolje. Ipak, ova spora nije ništa do odvojena ćelija jedne nepokretne i neosetljive biljke, koja je lišena bilo kakve volje i inteligencije. Eto inteligencije i volje koja se odjednom pojavljuje u ćeliji-potomku, a ne postoji u praktično identičnoj roditeljskoj ćeliji! Bolje priznajmo, kad već tako izgleda, da kada je to korisno za njegov cilj, njegovom posebnom kosmičkom planu iz koga slede svi njegovi pokreti, vitalni element otkriva i predaje svoje *skriven*e resurse. Pomešan među beskonačno drugih u gomili individua protoplazme, u pogodnom trenutku, odustaje od zajedništva, odvaja se i okružuje kompaktnom grupom podređenih, načička se odbrambenim krečnjačkim naslagama; odakle lepo izbaci pipke kao čamdžija svoja vesla, i namerači se na svoj plen. Sva voda

se sastoji od milijardi ovih *jednoćelijskih* živih bića koja „formiraju skeleton...koncentričnih sfera koji je transparentan kao kristal, jedne savršene simetrije i lepote“. Očigledno, *određena ćelija* mora pokušati postići ove podvige potpuno sama, i mora verovati kako je u njoj duh jednog naroda radnika. Koja je samo cena psihičkog delovanja koje pretpostavlja taj napor!

Istina je, ima se prava postaviti pitanje, da li poređenje ćelijskih invencija, ćelijske industrije, ćelijske umetnosti, sa onim što jedna prolećna šetnja *otkriva* od naše umetnosti, naše industrije, naša mala ljudska otkrića koja se šire svakodnevnim izlaganjima, — sasvim je sigurno da naša inteligencija i naša volja u nama, velika *jâ* koja raspolažu nepreglednim resursima jedne gigantske *cerebralne države*, sadrže u sebi mala *jâ* zatvorena u minijaturnim gradovima jedne životinjske ili biljne ćelije. Svakako, ako smo već ubeđeni da smo uvek superiorni svemu, ne možemo videti kako poređenje nikako ne ide u našu korist. Ovo predubedenje, je u suštini razlog, koji nas sprečava da verujemo u monade. U svom sekularnom naporu da sve u nama objasni mehanički, čak razbijajući crte akumulisanih genija, tih živih dela, naš duh gasi, na neki način, sva svetla sveta u korist svoje male varnice. *Espinas*¹⁷ je svakako imao pravo kada je rekao da je *malo inteligencije* dovoljno da se objasni socijalni rad pčela i mrava. Ako pristanemo na to *malo*, i ako se smatra da je primereno preračunati njihove proizvode u veoma jednostavne proizvode naših industrija, mora se zaključiti kako je za proizvodnju organizacije koju nalazimo kod insekata, koja je tako izvanredno superiorna u svojoj kompleksnosti, u svom bogatstvu, u suptilnosti adaptacija, u svim svojim delatnostima, potrebno *mnogo inteligencije i inteligencija*. — Složimo se sa ovom prirodnom refleksijom: Pošto znamo da ispunjavanje najjednostavnije socijalne funkcije, najbanalnije, nepromenljive tokom vekova, kao što je na primer, kretanje nekog ansambla, koje je nešto pravilnije od procesije vojničkog voda, zahteva toliko prethodnih lekcija, toliko reči, toliko napora, toliko mentalnog napora potrošenog za gotovo ništa — kako ne bi bilo tako za onu mentalnu ili kvazi-mentalnu energiju, razprostrtu u talasima, potrebnu da se proizvedu oni komplikovani manevi vitalnih funkcija, koje istovremeno izvide, ne hiljade, već milijarde različitih glumaca, svi u suštini egoisti, svi međusobno različiti kao stanovnici neke nepregledne imperije!

Bez sumnje bi ovaj zaključak trebalo odbaciti ukoliko bi se

¹⁷ **Alfred Victor Espinas** (1844–1922) francuski mislilac, *Životinjska društva* (*Des sociétés animales*, 1877).

pokazalo da je posle neke granice, telesno toliko malo, da je inteligencija (ne kažem senzacionalna inteligencija kojom mi saznamo, već *psihizam*, čije vrste su sve nama poznate inteligencije) nemoguća. Iz nemogućnosti da se ovo pokaže, možda treba zaključiti kako su rezultati psihičkih fenomena radikalno različiti od svojih uslova, kao što sva inteligentna bića koja su psihička, proizilaze iz roditelja i rodbine koja je takođe psihička, i kako je hipoteza o spontanom stvaranju inteligencije prihvatljivija nego (ako je to moguće), hipoteza o spontanoj genezi života. Koliko god duboko da zaronimo u ambis mikroskopskog, čak i ultramikroskopskog, beskonačno malog, mi uvek otkrivamo žive klice i kompletne organizme, odakle nas posmatranja i indukcije vode ka poznavanju karaktera životinjskog i biljnog, pošto se dva kraljevstva spajaju u najmanjem. Kako kaže *Spottiswoode*¹⁸:

„Veličine prečnika $1/3000$ milimetra su otprilike najmanje što se mikroskopom mogu jasno videti. Ali sunčevi zraci i električna svetlost nam otkrivaju prisustvo tela *beskonačno ispod* tih dimenzija. Tyndall je imao ideju da ih meri pomoću funkcije svetlosnih talasa... mereći masu i beležeći boju koju emituju... Ova beskonačno mala tela nisu samo molekuli gasova; ona se sastoje i od *kompletnih organizama*, i istaknuti mislioci koje smo naveli, svojim radom produbljuju značajan uticaj koji ti organizmi imaju u ekonomiji života.”

Ako ne dostignemo granice psihizma, zdrav razum nam govori da su bića sve manja od nas sve manje inteligentna; i prateći ovu progresiju mi sigurno stižemo, na ovom putu rastuće minijaturnosti, do apsolutnog minimuma inteligencije. — Zdrav razum! Produžimo. Zdrav razum takođe tvrdi da je inteligencija nespojiva sa neproporcionalnim veličinama, i ovde treba priznati, iskustvo mu daje za pravo. Ali ako spojimo dva tvrđenja zdravog razuma, jasno je odakle proizilaze, jedno očigledno, a drugo sasvim verovatno, — iz *antropocentrične zablude*. Mi u stvarnosti, procenjujemo bića kao manje inteligentna ukoliko ih slabije poznajemo, i greška verovanja da je nepoznato neinteligentno ide ruku pod ruku sa greškom, o kojoj ćemo govoriti kasnije, verovanja da je nepoznato neodređeno, nediferencirano, homogeno.

Bilo bi greška, videti u prethodnom skrivenu pohvalu *principa*

¹⁸William H Spottiswoode (1825–1883) engleski matematičar i fizičar, bavio se primenom više algebre i teorije determinanti u geometriji i mehanici, a u fizici polarizacijom svetlosti i električnim pražnjenjima u proređenim gasovima. Predsednik Kraljevskog društva 1878–83.

finaliteta, potpuno ispravno diskreditovanog u našem dobu. Možda je, sa tačke gledišta metode, korisnije izbaciti iz prirode svaki cilj, svaku ideju, nego pripisivati sve svoje ciljeve i svoje ideje, kao što se tamo čini, jednoj misli, jednoj jedinstvenoj volji. Čudno objašnjenje za svet gde se bića međusobno proždiru, gde unutar svakog bića, slaganje funkcija, kada postoji, nije ništa drugo do transakcija suprotstavljenih interesa i pretenzija, gde se u normalnom stanju, u uravnoteženom biću, primećuju beskorisne funkcije i organi, kao što se u dobro vođenoj državi uvek proizvode disidenti, sekte, provincijalne specifičnosti, koje stanovnici religiozno održavaju a vladari primorani da poštuju, iako razbijaju sanjano jedinstvo! Neka pretpostavljena beskonačnost misli, božanska volja, ako se zamišlja kao *jedna*, je neprimerena kao objašnjenje realnosti. Između njene beskonačnosti, koja pretpostavlja koegzistenciju suprotnosti, i njenog jedinstva, koje zahteva savršeno slaganje, valja odabrati, — sem ukoliko ne krenemo, kao nekim čudom, od jedne do druge, i ponovo u krug, od prve do druge, zatim od druge do prve... Ali, zaobiđimo ove misterije. Između inteligencije u materiji i skamenjene materije; nema sredine. Pravo govoreći, *naučno govoreći*, svodi se na isto. Pretpostavimo za trenutak, kako je naša država, sastavljena ne od nekoliko hiljada, već od nekoliko *biliona ili triliona* ljudi hermetično zatvorenih i pojedinačno nepristupačnih (nešto kao Kina beskonačno gušće naseljena i više zatvorena). Mi ćemo jednostavno saznati od statističara, kako se podaci na velikim brojevima reprodukuju sa ogromnom pravilnošću. Kada nam se jedna politička ili socijalna revolucija, otkrije naglim rastom ili padom određenih podataka za tu državu, u velikoj meri smo sigurni da se to desilo zbog individualnih ideja i strasti, i odbacujemo beskorisne i suvišne konjektore o prirodi njihovih uzroka, a neko veoma pametan bi nam mogao lepo objasniti značaj abnormalnih podataka pomoću ingenioznih poređenja sa normalnim podacima. Tako barem stižemo do jasnih rezultata i simboličkih istina. Ipak, potrebno je sa vremena na vreme podsetiti se čisto *simboličkog karaktera* ovih istina; i ovo je upravo usluga koju nauci može učiniti prihvatanje monada.

III DEO

Harmonija i zatvorene monade — Aktivnost i otvorene monade— Prostor, vreme, zakoni.

Videli smo kako nauka, pošto usitni univerzum, neizbežno počinje da spiritualizuje ovaj prah. Dolazimo do ključnog prigovora. U sistemu koji je monadološki ili je barem neka vrsta atomizma, svi fenomeni nisu ništa drugo nego *nebule*, kompleksne konfiguracije, razložive na akcije mnoštva agenata koji su mali bogovi, nevidljivi koliko i neprebrojivi. Ovaj politeizam, rekao bih ovaj *miriateizam*, ima za zadatak da objasni sveopšte slaganje univerzuma fenomena, nesavršenog kao što jeste.

Ukoliko su elementi sveta rođeni svaki za sebe, nezavisni i autonomni, ne vidi se zašto veliki broj među sobom i veliki broj njihovih grupacija (na primer svi atomi kiseonika ili vodonika) *liče*, iako ne savršeno kao što se pretpostavlja bez dovoljnog razloga, uglavnom u određenim granicama; ne vidi se zašto je većina zarobljena i podjarmljena i kao da je odbacila onu apsolutnu slobodu koju podrazumeva njihova večnost; ne vidi se konačno, zašto *red* pre nego *nered*, i pre prvog uslova za nastanak reda, zašto rastuća koncentracija a ne rastuća disperzija, rezultira iz njihovog stupanja u relacije. Tako se čini onome ko ne uspeva da se okrene ka novim hipotezama. Kao komplement svojim zatvorenim monadama, Lajbnic je od svake napravio *mračnu komoru* u kojoj je ceo univerzum ostalih monada prikazan redukovano i pod specijalnim uglom posmatranja; i sa druge strane, on je zamišljao već postojeću *harmoniju*, poput materijalista, koji kao komplement svojim slepim i lutajućim atomima, objavljuju univerzalne zakone ili jedinstvenu formulu na koju se oslanjaju svi zakoni, neka vrsta mističnih zapovesti koje sva bića moraju poštovati i od kojih ni jedno ne može pobeći, neka vrsta neizgovorljive i nerazumljive reči, koju niko nikada ne izgovara, a koju ipak svi slušaju i svuda čuju. Kao dodatak, atomisti kao i monadolozi, predstavljaju svoje primarne elemente, izvore kako kažu, sve realnosti, kako plivaju u istom *prostoru* i *vremenu*, dve realnosti ili pseudo-realnosti čudne vrste, koje prodiru duboko kroz materijalnu realnost za koju govore da je neprobojna, i koje se radikalno razlikuju od njih, uprkos intimnosti ove penetracije. Toliko karaktera, toliko misterija, kojih se stidi filozof. Možemo

li se nadati da ćemo rešiti ovo zamišljajući *otvorene monade* koje recipročno prodiru jedna u drugu, umesto da su spoljašnje jedna drugoj? Mišljenja sam, i zapažam kako, bar u ovome, naučni progres, ne kažem samo savremeni već i moderni, favorizuje javljanje jedne obnovljene monadologije. Otkriće njutnovskog privlačenja, dejstva na daljinu i na svim rastojanjima, materijalnih elemenata na druge elemente, predstavlja primer koji pokazuje šta treba raditi sa ovom neprobojnošću. Svaki od njih, posmatran kao tačka, postaje jedna *sfera akcije*, beskonačno uvećana (analogija nas navodi da mislimo kako se gravitacija, kao sve ostale fizičke sile, sukcesivno propagira);¹⁹ i sve ove sfere koje se međusobno preklapaju su odgovarajući domeni svakog elementa, možda čak različiti prostori, donekle pomešani, koje mi pogrešno uzimamo za jedinstveni prostor. Centar svake ove sfere je tačka koja se izdvaja svojim osobinama, ali pre svega tačka kao svaka druga; a ipak, *aktivnost* je sama esencija svakog elementa, svaki od njih je sav u onome što radi. Atom, pravo rečeno, razvojem ove tačke gledanja, koju prirodno sugerise Njutnov zakon, prestaje da bude atom; on je *univerzalni milje* ili pokušava to da postane, univerzum *u sebi*, ne samo mikrokosmos, kao što je želeo Lajbnic, već ceo kosmos zatvoren i apsorbovan u jednom biću. Ukoliko se prostor, donekle nadprirodan, tako razreši u realne prostore elementarnih domena, možda se čak i celovito jedinstvo *vremena* razreši u višestruke realnosti, u elementarne želje; onda ostaje samo još jedna poslednja simplifikacija za objašnjenje prirodnih zakona: SLIČNOST fenomena, PONAVLJANJE fenomena i MULTIPLIKACIJA sličnih fenomena (bilo da su radi o fizičkim fenomenima, živim ćelijama, socijalnim kopijama) predstavljaju trijumf određenih monada koje su želele svoje zakone, nametnule svoje tipove, podmetnule svoje jaje i prosledile svoju podvalu jednom narodu monada, uniformisanom i servilnom, iako su sve rođene slobodne i originalne, sve neverovatno pohlepne, kao i njihovi podanici, svaka željna dominacije i univerzalne asimilacije. — Baš kao prostor i vreme, i *zakoni*, i drugi plutajući i fantastični entiteti, na kraju nalaze put za svoj osvajački pohod i svoju *tačku primene* u saznatoj realnosti. Svi su oni počeli, svi naši civilni i politički zakoni, kao lični dizajn, kao individualni projekti. — Time je veoma jednostavno izložen način na koji se fundamentalna zamerka koja se upućuje svim nepromišljenim atomizmima i monadologijama može

¹⁹Kako kaže Laplace, *gravitacioni fluid*, da upotrebimo njegov izraz, se sukcesivno propagira, ali brzinom koja je nekoliko miliona puta brža od brzine svetlosti. Na jednom mestu kaže 50 miliona, na drugom 100 miliona puta. (G.T.)

prevazići, kako se može rešiti *kontinuum fenomenalnog* i *diskontinuitet elementarnog*. Šta zapravo stavljamo u ovaj poslednji diskontinuitet? Stavljamo, kao što ćemo kasnije videti, *totalitet drugih bića*. U osnovi svake stvari je sve što je realno i što je moguće.

Univerzalna sociologija — ASOCIJACIJA — Društvo i organizam — Skriveni radnici.

Ovo pre svega pretpostavlja da je svaka stvar *društvo*, a svaki fenomen, u stvari *socijalni fenomen*. Ipak je neverovatno kako nauka teži, logičnim nastavkom svojih prethodnih tendencija, da na čudan način generalizuje pojam društva. Ona nam govori o životinjskim društvima (pogledajte odličnu knjigu koju je *Espinas* napisao), ćelijskim društvima, ali zašto ne i *atomska društva*? Gotovo da sam zaboravio zvezdana društva, solarne i zvezdane sisteme. Sve nauke izgleda imaju sudbinu da postanu grane sociologije. Znam vrlo dobro, da su u jednom lažnom značenju ove težnje, neki bili zavedeni da posmatraju društva organizama; ali je istina da su pre otkrića ćelijske teorije, organizmi bili društva nezavisna od prirode, gradovi Rusoa²⁰ i Likurga²¹, ekskluzivni i krvoločni, ili još bolje, religiozne kongregacije jedne neverovatne upornosti koja je jednaka samo bizarnosti njihove uzvišene i nepromenljive poslušnosti, nepromenljivosti koja ne dokazuje ništa protiv individualne raznovrsnosti i inventivne snage njenih članova.

Kada filozof kao što je Spenser²² poredi društva sa organizmima, ničeg iznenađujućeg, niti suštinski novog, ne bi bilo u ovom pogledu da nije neverovatno maštovite erudicije koja je radila u njenu korist. Ali je stvarno neverovatno da mislilac, jedan prirodnjak takvog ranga kao što je to *Edmond Perrier*, može videti u poređenju organizama sa društvima ključ misterija živog, i poslednju formulu evolucije. Pošto je rekao da se biljka ili životinja može porediti sa naseljenim gradom, ili rezultatom nebrojenih udruživanja, i kako su kruna zrnca pravi trgovci koje se međusobno nadmeću u tečnosti po kojoj pliva njihova komplikovana roba kojom trguju, zatim dodaje:

„Isto kao što smo koristili sva poređenja koja su nam mogla dati stepene roditeljstva kako bi smo objasnili odnos životinja između sebe, pre nego što smo shvatili da se svi spajaju u jedan par realnih

²⁰Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)

²¹Likurg (IX vek pne) legendarni osnivač Sparte, njegov ustav je reformisao državu i socijalni sistem grada (*ratna mašina*), uveo podelu na vojnike, ratnike i potčinjene. Herodot ga spominje, kasnije Plutarh piše biografiju.

²²Herbert Spencer (1820–1903) engleski filozof, klasični liberalni politički teoretičar i sociolog, „socijalni darvinizam“.

roditelja, koji efektivno sjedinjuje svu rodbinu, isto tako ni sada ne prestajemo porediti organizme sa društvima ili društva sa organizmima, a ne vidimo kako u ovim poređenjima nema ničeg do jednostavnih pogleda duha. *Mi najzad, zapravo, dolazimo do [...] zaključka kako ASOCIJACIJA igra značajnu ulogu, ako ne i isključivu, u postepenom razvoju organizama; itd."*

Primetimo ovde, da i nauka sve više i više, podvodi organizme pod mehanizme, i tako produbljuje između živog sveta i neorganskog sveta jaz iz prošlosti. Zašto onda jedan molekul, na primer, ne bi bio jedno društvo kao i biljka ili životinja? Pravilnost i relativna trajnost kojom se fenomeni molekularnog poretka suprotstavljaju fenomenima ćelijskog i vitalnog nisu prihvatljivi kao razlog za odbacivanje ove konjektуре, sem ako zajedno sa Kurnoom /Cournot/, ne smatramo da u društvima iz prošlosti, koja na putu ka civilizaciji prolaze kroz varvarsku fazu i u neku ruku *organsku*, postoji i jedna *fizička faza* ili možda *mehanička faza*. Tokom prve faze, sva dela stvorena njihovim ingenioznim i instinktivnim razvojem, u poeziji, umetnostima, jeziku, običajima i zakonima, na čudan način podsećaju na procese i karakteristike *života*; odatle ona postepeno prolazi kroz administrativnu fazu, industrijsku fazu, fazu mudrosti, fazu razuma, — jedna prava *mehanika*, koja sa velikom količinom podataka koje dostavlja statističaru, daje povoda za formulisanje ekonomskih zakona i pseudo-zakona, koji su analogni u većini slučajeva zakonima fizike, a naročito statike. Iz ovog poređenja, koje podržava velika količina činjenica, na prvom mestu zaključujemo da ambis između prirode neorganskih bića i prirode živih bića nije nepremostiv (suprotno mišljenju Kurnoa, koji greši u ovome), pošto vidimo istu evoluciju u našim društvima, koja stalno proizvode efekte jedne, zatim efekte druge, itd. Zatim sledi, na drugom mestu, da ako je živo biće društvo, još jači razlog postoji da je to i čisto mehaničko biće, jer se prilikom progressa — naša društva mehanizuju. Zar nije onda molekul, u poređenju sa organizmom i državom, neka vrsta nacije beskrajno brojnija i naprednija, koja je već dostigla u tom stacionarnom periodu ono što *Stuart Mill*²³ priželjkuje na sav glas.

Idemo pravo na najkrupniji prigovor koji je upućen ovom poređenju društva sa organizmima, i *a fortiori* sa fizičkim bićima. Najfrapantniji kontrast između nacija i živih tela, je činjenica da živa tela imaju konture koje su jasne i simetrične, dok se granice nacija

²³John Stuart Mill (1806–1873) engleski filozof, teoretičar politike, ekonomist.

ili gradova ispisuju po tlu jednom kapricioznom nepravilnošću, gde se može osetiti odsustvo unapred postavljenog plana. *Spencer* i *Espinas* su različito odgovorili na ovu teškoću, ali mislim da se može predložiti još jedno objašnjenje.

Ne treba negirati postojanje ovog kontrasta, jer on je previše realan, ali je moguće ponuditi prihvatljivo objašnjenje; pojednostaviti ga kako bi smo ga bolje razumeli. Ostavimo po strani simetrični i jasno definisani karakter organskih formi, okrenimo se onom drugom karakteru, koji je povezan sa prethodnim: kako dužina, širina i visina organizma nisu nikad međusobno ekstremno disproporcionalne. Kod zmije i topole, dužina i visina, respektivno, značajno preovlađuje; kod ribe lista debljina je minimalna u poređenju sa drugim dimenzijama; ali ni u jednom slučaju disproporcija koju pokazuju ekstremne forme se ne može porediti sa onim što nam stalno pokazuje neki socijalni agregat, kao Kina na primer, koja je 3000 *km* dugačka i isto toliko široka, ali je prosečno visoka samo 2 metra, pošto su Kinezi relativno niski i njihove građevine uglavnom prizemne. Čak i kada se država sastoji samo od jednog utvđenog srednje-vekovnog grada, čvrsto stegnutog u krugove odbrane, sa svojim višespratnim kućama koje nadvisuju ulice, njegova visina je i dalje relativno mala u poređenju sa ekspanzijom grada. Zar nas ovaj poslednji primer ne navodi na put ka rešenju koje tražimo? Kako bi se bolje odupro napadima spolja, grad se fortifikuje, nagomilava, slažu se spratovi jedan na drugi; ako se u modernim gradovima, gde do nagomilavanja ne dolazi zbog nesigurnih vremena, takođe podižu sve više kuće, to je usled razloga koji je u saglasju sa onim prethodnim, — kako bi se zadovoljila potreba što većeg broja ljudi da učestvuju u socijalnim prednostima koje nudi *najveći mogući broj ljudi na najmanjoj mogućoj površini*. Ako ovaj snažni socijalni instikt koji tera ljude da se okupljaju, kako bi se bolje branili, ili kako bi se potpunije razvijali, ne dostiže nikakvu krajnju i nepremostivu tačku, onda bi bilo moguće da se nacije razvijaju u grozdovima u vazduhu koji se oslanjaju na zemlju, ali se ne šire po njoj. Gotovo da je nepotrebno pokazivati zašto je ovo nemoguće. Nacija koja bi bila visoka koliko i široka, bi izašla daleko iznad zone atmosfere u kojoj se može disati, i zemaljska kora ne bi mogla obezbediti dovoljno čvrstog materijala za ove titanske konstrukcije koje zahteva urbani razvoj u vertikalnom smeru. Između ostalog, posle visine od nekoliko metara, mane koje se javljaju potiru prednosti, pošto je fizička organizacija čoveka takva da svojim čulima, svojim organima, odgovara na potrebe u čisto

horizontalnoj ekspanziji. Hodati a ne penjati se, gledati ispred sebe a ne gore ili dole, itd., to je njegova priroda. Konačno, neprijatelji kojih se boji, se ne kreću po vazduhu, oni lutaju zemljom. Sa ovog gledišta bi bilo nekorisno da jedna nacija bude *previše visoka*. Za ćelijske agregate, biljke ili životinje, nije baš tako. Oni mogu biti napadnuti bez upozorenja, i odozgo i sa strane, pa moraju sebe načiniti snažnim u svakom smislu. I dalje, anatomske elementi koji sačinjavaju živa tela, nisu sastavljeni na način koji dozvoljava isključivo horizontalnu koordinaciju. Ništa se ne suprotstavlja neograničenom zadovoljstvu *instikta socijalizacije*, koji im pripisujemo.

Pošto smo to rekli, zar ne primećujemo da socijalni agregat, kako povećava svoju visinu na štetu svoje druge dve dimenzije, tako smanjuje značajno rastojanje koje ga razdvaja od organskih formi, i još im se više približava rastućom simetrijom između spoljašnje forme i unutrašnje strukture? Neka velika javna institucija, državna škola, kasarna, ili neki manastir su takođe male centralizovane države, veoma disciplinovane, i one potvrđuju ovo gledište. Sa druge strane, kada se neko organizovano biće, kao što je lišaj, javlja isključivo u obliku tankog sloja ćelija, primećuje se da su njegove konture slabo definisane i nesimetrične.

Što se tiče značaja ove simetrije koju obično poseduju žive forme, ona se možda može razmotriti pomoću jedne druge vrste pozajmice iz naših društava. Uzaludno je tvrditi da je ona neophodna iz jednostavnih razloga funkcionalne korisnosti. Može se tvrditi koliko se želi zajedno sa Spenserom, kako lokomocija zahteva prelazak sa *radijalne simetrije* na *bilateralnu simetriju*, koja je nižeg ranga ali savršenija, a ako je održavanje simetrije nekompatibilno sa zdravljem individue, ili starošću vrste (na primer riba list), simetrija je u tom slučaju ugrožena. Ali ne sme se zaboraviti da je sve što je pomalo zadržalo *primitivnu simetriju*, verovatno sferičnu, punu i neodređenu, iz koje je krenuo život, i sve što je donekle dobilo lepu i preciznu simetriju ka kojoj se život kreće u svom uzdizanju, upravo time u sebi sačuvalo i realizovalo. Sa jednog na drugi kraj biljnog i životinjskog, od diatomâ²⁴ do orhideja, od korala do čoveka, tendencija ka simetriji je očigledna. Odakle dolazi ova tendencija? Primetite kako, u našem socijalnom svetu, sve što je proizvod, ne preplitanja raznih suprotstavljenih namera, već ličnog plana izvršenog bez ograničenja, je simetrično i pravilno. Filozofski spomenik Kanta gde tomovi slede tomove, poglavlja slede poglavlja; administrativne, finansijske i vojne institucije Napoleona;

²⁴ **diatoma** rasprostranjenja vrsta *eukariotskih algi*, najčešća vrsta *fitoplanktona*.

gradovi koje su izgradili englezi na Gvajani, sa savršeno pravim ulicama, koje se seku pod pravim uglom, spajaju na centralnom trgu, okružene serijom spuštenih portikala; naše crkve, naše stanice, itd., sve što proizilazi, ponavljam, iz jedne slobodne misli, snažne i ambiciozne, čini se da prati jednu unutrašnju neophodnost u pokazivanju luksuza pravilnosti i jedne frapantne simetrije. Svaki despot voli simetriju; pisac ukoliko neprekidno pravi antiteze; filozof sa svojim ponavljanjem dihotomih i trihotomih podela; kralj sa svojim ceremonijama, etiketama, smotrama vojske. Ako je tako, i ako je, kao što će biti pokazano kasnije, mogućnost da se u potpunosti izvrši lični plan velikih razmera, primer socijalnog progressa, neizbežna posledica je da simetrični i pravilan karakter živih dela potvrđuju u velikoj meri savršenstvo koje su dostigla čelijska društva i despotizma kojem se pokoravaju. Ne smemo izgubiti iz vida, da su čelijska društva hiljadu puta starija od ljudskih društava, čija inferiornost nije nikakvo iznenađenje. Još su dodatno ograničena u svom progresu malim brojem ljudi koje planeta može podneti. Najveća imperija na svetu, Kina, ima samo oko 400 miliona podanika.²⁵ Organizam koji sadrži samo ovoliko poslednjih anatomskih elemenata bi bez sumnje bio postavljen na samo dno skale bilnog i životinjskog života.

Pošto je prigovor protiv asimilacije organizamâ u socijalne grupe uglavnom ispitani, prigodno je reći neku reč povodom jednog drugog prigovora koji nije bez značaja. U suprotnosti sa promenljivošću ljudskih društava, čak i onih koji se sporo menjaju, organske vrste su relativno nepromenljive, fiksirane. Ali ako, kao što se može pokazati, gotovo isključiv razlog unutrašnje diferencijacije jednog socijalnog tipa treba tražiti u ekstra-socijalnim relacijama njegovih članova, to će reći u njihovom odnosu, bilo sa faunom, bilo sa florom, zemljištem, atmosferom njihovih zemalja, bilo sa članovima drugih društava, koja su drugačije konstituisana, razlika koja se javlja više nije iznenađujuća. Samom svojom prirodom, svojim potpuno *površinskim* uređenjem, bez *zapremine*, gotovo bez debljine, i usled ekstremne disperzije svojih elemenata, i konačno, brojnošću intelektualnih i industrijskih razmena između naroda, socijalni agregat ljudi poseduje određenu količinu izuzetno slabih *intra-socijalnih* relacija, suštinski konzervativnih, između svojih članova, koje onemogućavaju da se dostigne *omni-lateralno* društvo, koje

²⁵Ova knjiga je pisana 1893. godine. U trenutku kada se prevodi ovaj pasus (2010.) Kina ima oko 1400 miliona stanovnika. Ovo naravno ne umanjuje snagu Tardovog argumenta. [prim.prev.]

pretpostavlja globularna forma jedne ćelije ili organizma.

Kao potporu prethodnom pogledu, može se primetiti kako spoljašnje ćelije, *ćelije kože*, one koje imaju monopol nad svim ekstra-socijalnim relacijama, se uvek mogu veoma lako modifikovati. Ništa nije više promenljivo od kože i njenih izraslina; kod biljaka, epiderm je naizmenično gladak, dlakav, trnovit, itd. Zar se ovo ne može jednostavno objasniti heterogenošću spoljašnjeg miljea, za koju se pretpostavlja da je mnogo veća od one unutrašnjeg miljea. Ova poslednja tačka nije ništa manje utvrđena. Kao dodatak, nisu li uvek spoljašnje ćelije te koje pokreću varijacije u ostatku organizma? Dokaz da je tako, je činjenica da su unutrašnji organi novih vrsta, iako relativno modifikovani u odnosu na originalnu vrstu, uvek to znatno manje nego periferni organi, i čini se kao da kasne na putu progresa organskog života. Da citiram jedan primer, *Vogt*²⁶ govori na kongresu švajcarskih prirodnjaka, 1879. godine:

„Mislim da sam dokazao, povodom *Archæoptéryx Macroura* (posrednik između reptila i ptica), kako *adaptacija za let* napreduje od spolja ka unutra, od kože ka skeletu, i kako poslednji može biti nepromenjen... dok je koža već stigla da razvije perje. ”

Da li je neophodno istaći kako je, na sličan način, većina revolucija neke države posledica unutrašnje fermentacije koja je izazvana uvođenjem novih ideja koje *pogranične populacije*, mornari, ratnici koji se vraćaju sa dugogodišnjih ekspedicija, kao krstaški ratnici, svakodnevno unose iz tuđine? Ne greši se mnogo ako se gleda na organizme kao na gradove ljubomorno ograđene kao u snovima antike.

Prelazim preko brojnih drugih sekundarnih prigovora, koje primena sociološkog pogleda nailazi na svom putu. Zato što je, posle svega, osnova stvari nama nedostupna, i kako smo, da bi smo se probili, primorani praviti hipoteze, prihvatimo je onda i gurajmo dalje. *Hypotheses fingo*²⁷, kažem naivno. Ono što je stvarno opasno u nauci, nisu gusto protkane konjektуре koje se logički prate sve do konačnih dubina i do poslednjih provalija; već su to oni *fantomi ideja* koji plove po umu. Gledište univerzalne sociologije je jedna

²⁶ **Carl Christoph Vogt** (1817–1895) nemački naučnik, emigrirao u Švajcarsku. Objavio značajna dela iz zoologije, geologije, fiziologije.

²⁷ **lat. Hypotheses fingo** hipoteza se bojim. Komentar na čuvenu rečenicu koju je Newton dodao drugom izdanju *Principa*: **lat. Hypotheses non fingo** (hipoteza se ne bojim), kao odgovor na kritike da bi trebao dati uzroke gravitacije, a ne samo matematičke principe kinematike. Slično *Okamovom rezu*, razume se kao napuštanje Aristotelove hipotetičko-deduktivne metode.

od tih utvara koje progone mozgove naših savremenih mislilaca. Pođimo tamo gde nas vodi. Budimo toliko odvažni da nas smatraju za ekstravagantne. Naročito u ovome, strah od podsmeha bi bio potpuno antifilozofski.

Takođe, sva razrada koja sledi ima za cilj da pokaže, kako duboku obnovu nudi ili može ponuditi sociološka interpretacija svih stvari, svim oblastima znanja.

Kao preambulu uzmimo slučajan primer. Sa naše tačke gledišta, šta znači ona velika istina, da je sva psihička aktivnost oslonjena na funkcionisanje telesnog aparata? Svodi se na to, da u nekom društvu nijedna individua ne može delovati socijalno, ne može se nikako *pokazati*, bez kolaboracije velikog broja drugih individua, koje je najčešće potpuno ignorišu. *Skriveni radnici*, koji nagomilavanjem malih dëla, pripremaju pojavu jedne velike naučne teorije koju formuliše jedan Newton, jedan Kuvije²⁸, jedan Darwin, čine neku vrstu organizma čija je duša ovaj genije; njihov rad su cerebralne vibracije, dok je ova teorija njihova svest. *Svest* predstavlja neku vrstu *cerebralne slave*, najuticajniji i najmoćniji element u mozgu. Prepuštena sama sebi, monada ne može ništa. Ovo je činjenica od kapitalne važnosti, i odmah je koristimo da objasnimo jednu drugu: *tendenciju monada da se okupljaju*. Ova tendencija izražava, za mene, potrebu za maksimalnom potrošnjom verovanja. Kada je maksimum dostignut u *univerzalnoj koheziji*, sva želja je potrošena, vreme se završava. Primetimo da skriveni radnici, o kojim sam malopre govorio, mogu imati isto ili više erudicije, snage uma i realnih zasluga nego veličanstveni korisnici njihovih napora. Ovo je način na koji se izlazi na kraj sa predrasudom, koja nas zavodi da cenimo kao inferiorne nama, sve spoljašnje monade. Ako je *ego* dirigujuća monada među milijardama monadâ koje naseljavaju istu lobanju, koji onda razlog imamo da verujemo u inferiornost ovih drugih? Monarh je obavezno pametniji od svojih ministara ili svojih podanika?

²⁸ **Georges Cuvier** (1769–1832) francuski prirodnjak i zoolog. Rodonačelnik stratigrafije i komparativne anatomije.

Skala kompleksnosti, od atoma do ega — Problem kolektivnog ega.

Sve ovo može izgledati pomalo čudno, ali je to, u suštini, mnogo manje od opšte prihvaćenog gledišta naučnika i filozofa, koje *univerzalna sociologija* mora preuzeti, ako želi dati logičke efekte. Stvarno je iznenađujuće gledati ljude od nauke, koji u svakoj prilici ponavljaju da se *ništa ne stvara*, kako implicitno priznaju kao očiglednu stvar, da *jednostavni odnosi različitih bića mogu, sami od sebe, stvoriti nova bića, numeričkim dodavanjem onih prvih*. Možda se bez znanja priznaje kada se, pošto je odbačena hipoteza o monadama, ipak pokušava na potpuno druge načine, najčešće igrom atoma, dati objašnjenje one dve kapitalne pojave, *nove žive individue* i *novog ega*. Sem ako ne odbijemo naziv *biće* ovim prototipskim realnostima svakog *bića*, prinuđeni smo prihvatiti kako nekoliko mehaničkih elemenata *određenog* broja, kada su postavljeni u *određene* mehaničke odnose, daju novo živo biće, koje se ne pojavljuje iznenada, i koje se dodaje njihovom broju; još strožije, mora se prihvatiti kako, kada se jedan dati broj živih elemenata nalazi proizvoljno zbijen u unutrašnjosti lobanje, nešto realno, ako ne i realnije od samih elemenata, se stvara između njih, jednostavnim *približavanjem*, kao da usled dispozicije ovih pokretnih jedinica, neki broj može rasti. Donekle maskirana pod uobičajenim pojmom *odnosa uslova prema rezultatu*, u prirodnim i socijalnim naukama izvire jedna velika zloupotreba, mitološka apsurdnost, na koju ukazujem, koja nije ništa manje nejasna u svojoj suštini. Kada smo jednom krenuli ovim putem, nema razloga da se zaustavljamo; svi harmonijski *odnosi*, duboki i intimni, između prirodnih elemenata postaju *kreatori* jednog novog i superiornog elementa, koji sarađuje sa svoje strane u stvaranju jednog drugog, još uzvišenijeg elementa; na svakom stepenu skale *fenomenalne komplikacije* vode od atoma do ega, prolaze kroz molekule sve veće kompleksnosti, kroz ćelije ili plastide²⁹ Hoeckela, kroz organe i konačno kroz organizme, uključujući ovde i bića stvorena novim spajanjima, sve do ega, gde se nailazi na nepremostivu prepreku na putu, na tu grešku, zahvaljujući našoj nesposobnosti da intimno saznamo pravu prirodu elementarnih relacija koje se proizvode u

²⁹ **plastid** značajna vrsta *organele* biljaka i algi.

sistemu spoljašnjih elemenata, čijih mi nismo deo. Ozbiljna prepreka se pojavljuje kada stignemo do ljudskih društava; ovde smo kod kuće, mi smo pravi elementi tog koherentnog sistema individua koji se zove grad ili država, regimenta ili kongregacija. Znamo sve što se događa. Koliko god duboka i harmonična bila neka socijalna grupa, ipak nikad ne vidimo kako između iznenađenih pripadnika izvire, *ex abrupto*, jedan *kolektivni ego*, realan a ne samo metaforičan, veličanstveni rezultat kome je grupa uzrok. Bez sumnje, uvek postoji neki pripadnik koji predstavlja i personifikuje grupu u celini, ili neki mali broj pripadnika (ministri u nekoj državi) koji, svaki u određenom aspektu, individualizuju u sebi grupu. Ali ovaj vođa je takođe član grupe, koga su rodili njegov otac i majka, a ne njegovi potčinjeni kolektivno. Zašto onda, saradnja *nesvesnih* nervnih ćelija svakodnevno iz ničega prouzrokuje javljanje svesti u mozgu embriona, kada sa druge strane, *svest* ljudi ne može nikad to uraditi u nekom društvu?

VI DEO

Spenserova nestabilnost homogenog — Heterogeno rađa homogeno — Identitet je *minimum* razlike — Ponavljanje u službi razlike — Socijalna evolucija — Tipovi i vrste su *teme* elementarne raznolikosti.

Proširivanje sociološkog gledišta, naše tačke posmatranja *par excellence*, na univerzalnost fenomena, će sigurno radikalno transformisati naučni odnos *uslova prema rezultatu*. Sa druge strane on joj nameće duboku promenu. Glavna zamerka doktrini monada, kao što sam već rekao, je to što ona postavlja, ili izgleda kao da postavlja, isto toliko ili više komplikacija u bazu fenomena koliko u njegov vrh. Ko će objasniti, može nam biti postavljeno pitanje, duhovnu kompleksnost agenata pomoću kojih mislimo sve da objasnimo? Već sam odgovorio, otklanjajući pomenutu kompleksnost, time što sam pretpostavio da su *vera* i *želja* monadska bića. Može se pretpostaviti, to je barem moje mišljenje, kako se njihov prigovor ne svodi samo na ovo. Uskoro ću reći šta još oni podrazumevaju pod tim. Vratimo se na spomenuti prigovor, napašću ga u samom izvoru, u veoma rasprostranjenoj predrasudi, prema kojoj je rezultat uvek kompleksniji od svojih uslova, akcija više diferencirana nego njeni agenti, iz čega proizilazi kako je univerzalna evolucija isključivo napredovanje od homogenog ka heterogenom, — jedna konstantna i progresivna diferencijacija. Spenser je, na svoju čast, u svom poglavlju o *nestabilnosti homogenog*, maestralno formulisao ovu pojavu koja je uzdignuta do zakona. Istina je, razlika će se dalje diferencirati, promena će se dalje menjati i to se dešava samo od sebe, promena i razlika potvrđuju svoj neophodni i apsolutni karakter; ali nikako nije, niti se može dokazati, kako se razlika i promena u svetu povećava ili smanjuje. Ako pogledamo svet socijalnog, jedini koji nam je poznat *iznutra*, vidimo agente, ljude, mnogo više izdiferencirane, sa karakteristikama koji su individualniji, bogatiji u svojim kontinualnim varijacijama, od upravljačkih mehanizama, sistema zakona ili verovanja, slično odnosu sâmihi rečnika i njihovih gramatika. Činjenica istorije je mnogo jednostavnija, jasnija, nego bilo koje stanje duha njenih aktera. Još bolje, u meri u kojoj populacija socijalne grupe raste i mozgovi njenih pripadnika se obogaćuju novim osećanjima i idejama, funkcionisanje njihove administracije,

njihovih kodova, katehizama, sama struktura njihovog jezika se sređuje i pojednostavljuje, pomalo kao naučne teorije u meri u kojoj se dopunjuju sve brojnijim i raznovrsnijim činjenicama. Naša železnica pripada jednom *tipu* koji je *jednostavniji* i više uniforman nego neki srednjevekovni zamak, ali on stavlja u pogon mnogo puta veću količinu rada i resursa nego ovaj drugi. U isto vreme vidimo, ako napredak civilizacije *diversifikuje* u izvesnom smislu ljudske individue, to je samo pod uslovom da ih *niveliše* u stepene u nekom drugom vidu, rastućom uniformnošću svojih zakona, manira, običaja, jezika. Uopšte, sličnost njihovih kolektivnih crta favorizuje intelektualno i moralno razlikovanje individua ukoliko proširuje njihovu sferu akcije; i sa druge strane, ako se usled civilizacijskog kretanja, institucije, kostimi, naseobine, industrijski proizvodi, itd., *manje razlikuju od jedne do druge tačke date teritorije, utoliko se više razlikuju od jednog do drugog trenutka datog perioda.*

Što se tiče formule *nestabilnosti homogenog*, ona pretpostavlja da što je više neka stvar homogena i što je više njen unutrašnji ekvilibrijum nestabilan, to je manje, prema hipotezi o apsolutnoj homogenosti, ona sposobna da ostane nepromenjena u dva uzastopna trenutka. Ipak je neverovatno kako je prostor jedina vrsta apsolutne homogenosti koja nam je poznata, ako prihvatimo njegovu realnost kao što to Spenser čini. Kako je onda, ako je zakon tačan, da ovaj sistem tačaka, savršeno homogenih zapremina, ostaje nepromenjen posle rađanja vremena? Ako negiramo realan karakter prostora, argument se više ne drži, ali protiv navodnog zakona govori hiljadu primera koji nam pokazuju kako se relativna homogenost rađa iz heterogenosti, a najfrapantnije primere pruža posmatranje društava, bilo ljudskih, bilo životinjskih. Agregacijom polipa, životinje veoma složene građe, formira se *poliper* (kolonija polipa), neka vrsta veoma rudimentalne vodene biljke. Agregacija ljudi u plemena ili u nacije omogućava rađanje *jezika*, vrste primitivne biljke čiju vegetaciju proučavaju filozofi, *rast*, *istorijsko cvetanje*, da upotrebim njihove izraze.

Eto zašto je, ponavljam, infuzija sociološkog duha u nauke naročito pogodna za borbu koju vodim protiv predrasuda. Vidi se u kom smislu treba razumeti onaj veliki i lep princip diferencijacije, koji je *Spencer* tako uspešno proširio, iako nije uspeo da ga pomiri, kao što mislim da je trebao, sa ne manje sigurnim *principom univerzalne koordinacije*. Primordijalna *nebula*, koja nam se pokazuje u maglovitim daljinama, tek pošto se iz nje uklone tragovi homogenosti, postaje polazna tačka za sve teorije kosmogonije. Znamo

li koji početni diverzitet je žrtvovan u kondenzaciji elemenata u atome, atoma u molekule i nebeske sfere, molekula u ćelije, itd., zarad posteriornog diverziteta koji je, priznajem, superioran ali koji nikako nije uvećan? Znamo nešto bolje, ali ne sasvim jasno, koju cenu su platili slobodni i lutajući divljaci kada su se okupili u plemena, i u tim skupinama imobilisali u svom okretanju oko osovine fiksniranih institucija. Ali kada, pred našim očima, provincijalni diverzitet običaja, kostima, ideja, akcenata, fizičkih tipova, zamenjuje moderna *nivelacija*, jedinstvo jedinica i mera, jezika, akcenta, same konverzacije, koji je neophodan uslov za stupanje u odnos, bolje rečeno *stavljanje u pogon* svih duhova i njihovih delatnosti, koje su sada u većoj meri slobodne i karakteristične — suze pesnika i umetnika nam pokazuju cenu koju je socijalna živopisnost platila za ove prednosti. Zapitajmo se dalje, pošto novorođene razlike zadovoljavaju veću masu želja, da li to znači da su značajnije od starih? Ne. Na žalost, imamo neobjašnjivu tendenciju da zamišljamo kao homogene sve stvari koje ne poznajemo. Starija geološka stanja planete su nam manje poznata od aktuelnog stanja, mi uzimamo „za sigurno“ da su ona manje diferencirana, predrasuda protiv koje je protestovao *Lyell*³⁰. Pre otkrića teleskopa koji nam je otkrio raznovrsnost nebulâ, zvezdanih tipova, duplih i promenljivih zvezda, zar nismo univerzalno sanjali večno i nepromenljivo nebo iza ovog vidljivog? A u beskonačno malom, koje ostaje u većoj meri nedostupno za naše observacije, ne sanjamo li još uvek o *filozofskom kamenu* u hiljadu oblika, identični atomi hemičara, homogena protoplazma prirodnjaka? Ali svuda, ispod prividne nerazlučivosti, mislioci iskopavaju blago neočekivanih distinkcija. Smatralo se da su *animalkule* homogene. *Ehrenberg* ih posmatra kroz mikroskop, o čemu *Perrier* kaže, „u srcu svih njegovih radova je *jednaka* kompleksnost svih životinja“, od infuzorije sve do čoveka. Čvrsta tela i tečnosti su pristupačnija našem pogledu nego gas, i još više nego etarska priroda, mi smatramo da se čvrsta tela i tečnosti više međusobno razlikuju nego gasovi, i kažemo u *fizici etra* (u jednini, iako *Laplace* koristi množinu), kao što kažemo *gas* a ne *gasovi*, kao da su nam poznati samo po svojim fizičkim osobinama, kao da su neverovatno međusobno slični, zanemarujući njihove hemijske osobine. Kada se vodena para kristališe u hiljadu iglica ili se prosto kondenzuje u tekuću vodu, da li je ova kondenzacija

³⁰ **Charles Lyell** (1797–1875) britanski advokat i vodeći geolog svog vremena, u delu *Principles of Geology* popularisao ideju da je zemlja formirana sporim silama koje neprekidno deluju.

stvarno, kao što se obično misli, jedno povećanje inherentnih razlika između molekula vode? Ne, ne zaboravite na slobodu koju su imali, u gasovitom stanju disperzije, ne zaboravite njihovo kretanje u svim pravcima, njihove sudare, njihova beskonačno raznovrsna rastojanja. Da li ovo znači da se radi o smanjivanju razlikâ? Ništa više, već jednostavno *zamena* razlikâ jedne vrste, unutrašnjih, — razlikama druge vrste, koje su međusobno spoljašnje.

Postojati znači razlikovati se, i u izvesnom smislu, razlika je supstancijalna strana svih stvari. Treba od ovoga poći, i truditi se pokazati kako se na to sve svodi, uključujući ovde i identitet koji se greškom izuzima. Jer *identitet* nije ništa do *minimum*, i stoga jedna *vrsta*, jedna beskonačno retka vrsta razlike, kao što je mirovanje samo jedan slučaj kretanja, a krug jedna specifična vrsta elipse. Polazeći od primordijalnog identiteta, zamišlja se na *početku* jedan izuzetno neverovatan singularitet, jedna nemoguća koincidencija mnogih bića, istovremeno odvojenih i spojenih, neobjašnjiva misterija jednog prostog bića koje se konačno, ne znam kako, deli. Ovo oponaša, u izvesnom smislu, antičke astronome koji u svojim himeričnim objašnjenjima solarnog sistema, polaze od kruga a ne od elipse, pod izgovorom da je prva figura savršenija. Razlika je alfa i omega svemira; sa njom sve počinje, među elementima gde urođeni diverzitet, omogućen interakcijom različitih poredaka, jedini opravdava, po meni, njihovu brojnost; sa njom se sve završava, u višim fenomenima misli i u istoriji gde pucaju najzad uski krugovi koje je država sama opisala oko sebe, atomsko vrtloženje i virovi života, koji sami sebi formiraju prepreke, prevazilaze se i transformišu. Sve sličnosti, sva ponavljanja fenomena mi se čine kao neophodni posrednici između elementarnih razlika, manje ili više poništenih, i razlika koje se pojavljuju zahvaljujući ovoj žrtvi.

Ili, bolje rečeno, u svakoj evoluciji koja dovoljno dugo traje, možemo primetiti nizanje i ukrštanje slojeva fenomena, naizmenično obeleženih *pravilnošću* i *kapricom*, pokazujući i *trajnost* i *prolaznost* odnosa kojima nam se predstavlja. Primer društava je savršeno odgovarajući da obuhvati ovaj veliki događaj i da sugerise u isto vreme njegov pravi značaj, tako što pokazuje u ovoj seriji, gde se *identitet* i *razlika*, *neodređeno* i *karakteristično*, upotrebljavaju recipročno više puta zaredom, gde je *razlika* i početak i kraj, njen karakter koji na bizaran i neobjašnjiv način pokreće sve u dubinama stvari, koja se uvek ponovo javlja jasnija i življa posle sukcesivnih brisanja. Ljudi koji pričaju, sa različitim akcentima, intonacijama, bojama glasa, gestama: eto socijalnog elementa, pravog haosa nesložnih

heterogenosti. Ali na kraju, iz ovog konfuznog Babilona pojavljuju se opšti obrisi jezika, formulisani u gramatičke zakone. Sa svoje strane, oni stavljaju u zajednički odnos veliki broj govornika, koji tako uspevaju da izbace odgovarajući izraz za svoje ideje: što je druga vrsta nesloge. Tim pre oni uspevaju da diversifikuju duhove koji su previše fiksirani i uniformni. Uzmimo na primer pesnike. Oni nasleđuju maternji jezik kako bi njime obložili svoju neuređenu imaginaciju. Ipak, posle perioda bauljanja, *ritam*, *zakoni prozodije* se formulišu i nameću; indijski stih, grčki stih, francuski, bez razlike. Nov pristup uniformnosti. Kakva korist od njega na kraju? Da dostavi, utoliko bolje, imaginativne resurse pesniku kako bi on zasijao svojoj pravom bojom. U meri u kojoj *ritam*, neka vrsta krila poezije, postaje pravilniji, njen procvat, izvanredna stvar, postaje kapriciozniji. Prozodija Viktora Igoa /Victor Hugo/ sa svojim suptilnim pravilima, je povremeno kompleksnija i strožija od one Rasina /Racine/. Mogli smo posmatrati mislioce a ne pesnike, došli bi smo do istog rezultata. Svaki mislilac radi nezavisno od ostalih, koji zahvaljujući zajedničkom jeziku koriste njegov rad; on pronalazi svoj temperament, svoj duh, u istraživanjima u koja se upušta; sve je karakteristično i individualno.

Kad bi bilo moguće sakupiti na jedno mesto sve istraživače koji rade na razvoju neke mlade nauke (na primer organske hemije, meteorologije, lingvistike), nikakav pandemonijum ne bi bio ravan bizarnosti tog naučnog lonca. Ili bi se tamo formirao bezlični spomenik, leden i siv, kao da su izbrisani svi tragovi raznobojnih psiholoških stanja koja su ga podigla. Sačekajte malo! Nauka ne može biti poslednja reč progresa. Pretpostavimo da uspe, da završi sa okupljanjem u jedan definitivni katehizam, koji će se lako uglaviti u neki ugao memorije svih ljudi, ostaje u ljudskom mozgu ogromna količina energije koja se može upotrebiti za druge projekte koje ne možemo trenutno zamisliti. Očigledno je jasno, kako sistematična konzumacija i univerzalna propagacija naučne ortodoksije, ima za krajnji cilj i konačni razlog postojanja, dostavljanje neverovatnih hipoteza, filozofskih jeresi, ličnih i beskonačno umnoženih sistema, lirskih fantazija i izuzetnih drama, kojima se potpuno zadovoljava u svakom duhu, zahvaljujući ovom bezličnom znanju, duboka potreba da se univerzalizuje svoja specijalna nijansa, da se udari svoj pečat svetlu. Inteligencija gurnuta do kraja, završava kao pomoćnik imaginacije.

Zamišljamo socijalnu evoluciju u njenom ekonomskom, administrativnom, vojnom aspektu?! Čak i u zakonskom. Iz *primitivne*

industrijske faze, gde svako radi šta hoće i kako hoće, brzo se prelazi u drugu fazu gde se profesionalci i korporacije uspostavljaju sa svojim fiksiranim prosedeima i tradicionalnom proizvodnjom, koja izgleda kao stvorena da uguši genij koji postaje beskoristan i suvišan; a upravo suprotno, samim ovim ograničenjem, genije otkrića i umetnosti se utvrđuje i izliva neuporedivo bujnije. *Primitivna komercijalna faza*, bez fiksiranog opšteg nivoa cena, večita trgovina koja favorizuje individualnu prefinjenost i lukavost, prelazi u uniformne i pravilne tokove naših velikih tržišta, koji su ispresecani specijalnim termometrima koji se zovu *berze*; i na kraju, *račun*, umesto da uništava sposobnosti individue pod autoritetom broja, ova regularnost, ovaj fatalitet, ova fizika ekonomskih činjenica, pruža podršku spekulaciji i preduzetničkom duhu koji počinje da igra, da otkriva, u trijumfima naglih katastrofa za koje ne postoje formule, najsitnije psihološke crte igrača. *Nekoherentnost*, bizarnu administraciju embrionalnih nacija, nasleđuju u stepenima jedinstva, fiksirana administracija, centralizacija moći, sve za veću slavu ljûdi države, za mašinovođe te mašine, koji je koriste da izvrše istorijske akte, čudesne nezgode planete *sui generis*, baš kao i njihovi autori. Konačno, nedisciplinovane horde varvara koje su postale naša lepa mašinirana vojska, gde individua nije ništa, jednostavan instrument u rukama velikog kapetana, koji njome pušta neviđene bitke, potpuno različite od ostalih, sa imenom i datumom, gde reprodukuje i uvećava, razvijajući na ogromnoj skali borbenog polja, svoje naročito psihološko stanje tokom akcije.

Putem ovih primera vidimo kako se, red i jednostavnost, čudna stvar, pokazuju u *komponovanom*, iako tuđi svojim elementima, zatim nanovo nestaju među višim komponentama, itd. Ali ovde, među socijalnim evolucijama i socijalnim agregacijama, čijih smo deo i gde imamo prednost što možemo istovremeno obuhvatiti oba kraja lanca, najniži i najviši kamen građevine, jasno vidimo kako su red i jednostavnost samo posredni termini, *alambik* gde se sublimuje, na izvestan način, snažno transformisana elementarna raznovrsnost. Pesnik, u suštini filozof, a posle njega i inovator, umetnik, spekulat, političar, taktičar: eto na jednom mestu krajnjih cvetova drveta jedne nacije,³¹ zarad njihovog otvaranja rade sve abortirane klice vansocijalnog i antisocijalnog koje svaki mali građanin prokljumljari

³¹ Daleko od toga da ih stavljam na isti nivo. Među drugim razlikama, može se nadati ili sanjati život civilizacije gde svako ima svoju poeziju, sopstvenu filozofiju, ali ne i svoje veliko otkriće, veliki dobitak na lutriji, sopstvenu političku ili vojnu ulogu.

u svet uprkos lažnom *ravnatelj*u, nezamenljivom *obrazovanju* koje uništava većinu još u kolevcima.

Ove urođene karakteristike su u isto vreme početni termini socijalne serije i krajnji termini vitalne serije. Dok smo pokušavali da ih sagledamo u njihovom kretanju, nailazimo na jedan specifičan *tip*, skladno konstituisan i redovno ponavljan tokom vekova, čije su oni varijacije, — posle kritičnog perioda tokom kog se ovaj tip formirao koincidencijama mnogobrojnih, bizarno superponiranih uzroka, — posle prethodnih tipova iz kojih je proizašao i njihovih analognih formacija, — posle ćelije, i konačno posle neformirane i formirane protoplazme u iznenadnim kapricima koje nijedna formula ne može uhvatiti. — Ovde je opet, živopisna raznolikost alfa i omega.

Ali nije li protoplazma, koja je prvi termin vitalne serije, ujedno krajnji termin hemijske serije? To nam sa svoje strane, otkriva sve više i više kompleksne molekularne tipove organske hemije, a molekularni tipovi imaju sa svoje strane, jednako kompleksnu seriju neorganske hemije, svi regularno sazdana i saglasno harmoničnim ciklusima periodičnog kretanja i ritmova, ali ipak svi razdvojeni burnim i haotičnim krizama njihovih kombinacija; i ovde dolazimo konjekturom do atoma ili do najprostijih atoma od kojih su drugi formirani. Da li je ovo početni element? Ne. Jer se i u najprostijem atomu nalazi *materijalni tip*, jedan vrtlog, neka vrsta vibratornog ritma, stvar beskonačno komplikovana u celoj svojoj pojavi. Više nego ikad imamo pravo afirmisati ovu kompleksnost, posle istraživanja koja je izazvala primena radiometra na ekstremno retke gasove, gde se atomi gasa gotovo mogu pojedinačno javljati. U ovom ultra-gasnom svetu, zrak svetla ne putuje uvek u pravoj liniji; što se više približavamo individualnom elementu, to je veća varijabilnost posmatranog fenomena. *Maxwell*³² je uspostavio činjenicu da se molekuli istog gasa kreću veoma različitim brzinama, iako je njihova prosečna brzina jednaka. „U stvari“, kaže *Spottiswoode*, iz Kraljevskog društva u Londonu, „jednostavnost prirode koja nam se trenutno nameće, je rezultat jedne beskonačne kompleksnosti,— *pod maskom prividne uniformnosti se nalazi jedna raznovrsnost čije tajne još uvek nismo ispitali*“. *Crooke* se izjašnjava isto po pitanju radijacione materije; „Najveći problemi će naći svoje rešenje u ovom neispitanom domenu (beskonačno malo), gde se bez sumnje nalaze *fundamentalne realnosti, suptilne, lepe i duboke*.“ Da li ćemo dobiti

³²**James Clerk Maxwell** (1831–1879) škotski teoretski fizičar i matematičar. Najpoznatiji doprinos je *klasična elektro-magnetska teorija* koja ujedinjuje fenomene elektriciteta, magnetizma i optike.

naše odgovore, ako poslednje elemente predstavljamo, na vulgaran način, kao identične primerke jednog uniformnog tipa? Pošto se sva hemijska supstanca predstavlja u našim očima jednom specijalnom vibracijom utisnutom u etar, veruje se da je ova sposobnost vibriranja na određeni način ista među svim sličnim atomima i da je ostali ne poseduju. Kao da se kaže kako jedan bor ili topola koje osluškujemo sa izvesne udaljenosti, koji su nam prepoznatljivi po svom karakterističnom šuškanju, jednostavnom i monotonom, — da su listovi bora ili topole *konzistentni* i *nepromenljivi* u svom treperenju. Kao i društvo, kao i život, tako i hemija izgleda svedoči o neophodnosti univerzalne razlike, početku i kraju svih hijerarhija, svakog razvoja.

Diverzitet, a ne jedinstvo, je u srcu stvari: do ovog zaključka dolazimo dedukcijom, koju nam nauka i jednostavno posmatranje sveta dozvoljava da napravimo. Iz nečuvenog bogatstva varijacija i modulacija iskrsavaju ove trajne *teme* koje zovemo žive vrste, zvezdani sistemi, ravnoteže svih vrsta, i koje završavaju uništavajući se i ponovo se obnavljajući u potpunosti, i ništa osim silâ i zakona koje smo navikli da zovemo principi stvari, ne može ponuditi objašnjenje raznovrsnosti kraja i cilja. Sile su u službi zakona, kažu nam, i zakoni se primenjuju na sve fenomene ukoliko su savršena ponavljanja a ne ukoliko su varijabilna ponavljanja; sve, izgleda, ima tendenciju da obezbedi tačnu reprodukciju tema i neograničenu stabilnost ravnoteža svih vrsta, da spreči promenu i obnavljanje. Veliko klatno našeg solarnog sistema je napravljeno da se većno pokreće. Sumnju koja je mogla ostati posle Laplasa³³, Leverijer³⁴ je potpuno otklonio. Sve žive vrste se žele nastavljati bez kraja; postoji nešto u njima što se bori protiv svega što pokušava da ih razloži. To je isto kao što svaka vlada, čak i najslabije ministarstvo sa važnom ulogom govori, misli, želi, da se održi na vlasti za celu večnost. Nema li fosilna biljka ili neka izumrla životinja, u sebi jednu *legislativnu* sigurnost, jednu odlučnost, čini se dobro zasnovanu, da živi koliko i planeta? Sve ono što je nestalo, biva pozvano na trajanje bez kraja, oslanjajući se na fizičke zakone, hemijske i vitalne, kao naši despoti i ministri sa svojim zakonicima i vojskom. I naš solarni sistem će nestati bez sumnje, kao i mnogi drugi čije olupine vidimo

³³Pierre-Simon, marquis de Laplace (1749–1827) francuski matematičar i astronom, ključni doprinos: matematička astronomija *Mécanique Céleste* (*Nebeska mehanika*), statistika (Bayes-ova verovatnoća), matematika (diferencijalni račun, *laplasian*,...).

³⁴Urbain Jean Joseph Le Verrier (1811–1877) francuski matematičar specijalizovan za *nebesku mehaniku*, doprineo otkriću Neptuna.

na nebu; a ko kaže da i ovi molekularni tipovi neće nestati pošto su su pojavili tokom vremena na račun ranije postojećih molekula?

Kako će sve ovo nestati i može li nestati? Kako, kada u svemiru postoje zakoni za koje se misli da su nepromenljivi i svemoćni, koji teže ka stabilnim stanjima; kada postoji samo jedna homogena supstanca na koju deluju? Kako akcija ovih zakona na supstancu može proizvesti ovo veličanstveno cvetanje varijeteta koje svakog trenutka obnavlja univerzum i izbacuje seriju neočekivanih revolucija koje ga transformišu? Kako se čak i najmanji ukras uspeva provući pored strogih ritmova i dekorisati barem malo večnu psalmodiju sveta? Može li venčanje monotonog i homogenog dati išta osim dosade? Ako sve dolazi iz identiteta i tamo odlazi, šta je izvor ove reke raznolikosti koja nas zaslepljuje? Budimo sigurni, osnova stvari nije toliko siromašna, posna, toliko bezbojna kao što se misli. Tipovi nisu ništa drugo do prepreke, zakoni su samo brane koje se uzalud suprotstavljaju prelivanju revolucionarnih razlika, utroba u kojoj se tajno razrađuju tipovi i zakoni sutrašnjice, i koji uprkos svom višestrukom jezgru, uprkos hemijskoj i vitalnoj disciplini, uprkos razumu i nebeskoj mehanici, završavaju jednog dana, kao ljudi neke nacije, razbijajući sve barijere i stvarajući od njihovih ostataka jednu superiornu raznolikost.

Insistirajmo na ovoj kapitalnoj istini: u svakom od ovih velikih regularnih mehanizama, socijalnog mehanizma, vitalnog mehanizma, zvezdanog mehanizma, molekularnog mehanizma, svi unutrašnji revolti koji završavaju razbijajući ih, su izazvani jednim analognim uslovom: njegovim sastavnim elementima, vojnicima njegove raznolike regimente, privremenim inkarnacijama njegovih zakona, *koji mu pripadaju samo jednom stranom svoga bića, a drugom stranom mu beže*, u svetu koji oni konstituišu. Ovaj svet ne postoji bez njih; ali bez njega oni bi i dalje bili nešto. Atributi koje svaki element dobija svojom inkorporacijom u svoju regimentu ne čine u potpunosti njegovu prirodu; on ima drugih želja, druge instikte koji mu dolaze od drugih regimentacija; konačno druge, koji mu dolaze (videćemo neophodnost ove posledice) iz njegove dubine, iz njega samog, iz sopstvene supstance na koju se može osloniti u svojoj borbi protiv *snage kolektiva*, koja je ogromna ali manje duboka, i čiji je on deo, koji je samo veštačko biće koje je sastavljeno od stranica i fasada bića. — Ovu hipotezu je lako proveriti među socijalnim elementima. Da u nacijama nema ničeg osim socijalnog, ničeg osim nacionalnog, moglo bi se tvrditi da društva, da nacije ostaju zauvek nepromenljive. Uprkos opsegu našeg duga socijalnom

i nacionalnom miljeu, jasno da im ne dugujemo baš sve. U isto vreme kada smo *francuz* ili *englez*, mi smo i sisar, kroz našu krv se valjaju ne samo socijalni instikti, predispozicija ka nama sličnima, da verujemo šta oni veruju, da želimo šta oni žele, već i fermenti instikata koji nisu socijalni, a među njima i antisocijalni. Sigurno je, kad bi nas društvo čekalo potpuno završeno, mi bi smo jednostavno bili društveni. Upravo iz dubina organskog života (iz još veće daljine, mi mislimo, G.T.) izbijaju u našim gradovima izlivi nesloge, mržnje i zavisti, koji nas ponekad potapaju. Prebrojte sve države koje je uništila seksualna ljubav, sve kultove koje je prodrmla i pokvarila, sve jezike koje je iskrivila, ali takođe i kolonije koje je osnovala, sve religije koje je pripitomila i poboljšala, sve varvarske idiome koje je uglačala, sve umetnosti koje iz nje ističu. Izvor pobune je, u isto vreme, i izvor obnavljanja. Pravo govoreći, ništa nije više socijalno, od *imitacije* sunarodnika i predaka³⁵, u najširem smislu te reči.

Ako jedan socijalni element ima vitalnu prirodu, organski element nekog živog tela ima hemijsku prirodu. Jedna od grešaka stare fiziologije je što je mislila da kada hemijske supstance uđu u organizam, ostavljaju sva svoja svojstva iza sebe i dopuštaju da im u samo srce, u njihovu svetu tajnu, prodre misteriozni uticaj života. Naši novi fiziolozi su se potpuno rešili ove zablude. Organizovani molekul učestvuje istovremeno u dva sveta, koji su međusobno strani i suprotstavljeni. Može li iko negirati da nam ova nezavisnost hemijske prirode telesnih elemenata od njihove organske prirode, može pomoći razumeti perturbacije, devijacije i revizije živih tipova? Čini mi se da treba ići mnogo dalje, i prepoznati da jedino ova nezavisnost može osvetliti kako neki delovi tela pružaju otpor naslednim živim tipovima, gde kolekcije molekula ostaju pasivne, sve dok se ne pomire, usvajajući novi tip, sa pobunjeničkim molekulima. Ništa nije suštinski vitalno, koliko je to *generacija* (ishrana i ćelijska regeneracija su njeni slučajevi), prema jednom naslednom tipu.

Da li je to sve? Možda nije; analogija nas navodi da verujemo da se hemijski i astronomski zakoni ne oslanjaju na prazninu, već deluju na mala bića koja su u sebi okarakterisana i obdarena urođenom raznolikošću, a nikako prilagođena pojedinostima nebeskih i hemijskih mašina. Istina je da ne nalazimo na hemijskim telima ni traga

³⁵U društvima koja se razvijaju, sve više i više se imitiraju sunarodnici, i uopšte svi savremenici, a sve manje preci. Suprotno se dešava u društvima koja stagniraju. Ali svuda i uvek, socijalizovati se znači asimilovati, to jest imitirati.

od bolesti ili slučajnih devijacija koje bi smo mogli očekivati iz paralele sa organskim poremećajima ili socijalnim revolucijama. Međutim, pošto postoje hemijske heterogenosti, bez ikakve sumnje je postojala, veoma davno, epoha hemijskog formiranja. Da li su ova formiranja bila istovremena? Da li su se u istom trenutku pojavili vodonik, ugljenik, azot, itd., iz jedne amorfnе supstance koja još uvek nije bila hemijska? Ako smatramo da je to malo verovatno, ili bolje rečeno, nemoguće, onda smo primorani da priznamo da se prvi atomski tip prenosi vibracijama iz jedne tačke – vodonik, na primer – nameće se celom ili gotovo celom materijalnom opsegu, i koji sukcesivnim odvajanjima od primordijalnog vodonika (znamo da su atomske težine, često umnožak težine vodonika, *G.T.*), tokom dugih intervala vremena, formira sva druga „jednostavna” tela. Kako objasniti ovo hipotezom o jednoj savršenoj homogenosti primitivnih elemenata kojima upravlja isti zakon, koji kako mi se čini, konsoliduje pomoću identiteta svoje strukture — identitet i nepromenljivost svoje prirode? Može li slučajnost astronomske evolucije, u koju su bili uključeni primitivni elementi, proizvesti ili izazvati hemijske formacije? Na žalost, ova hipoteza je veoma jasno odbijena posle otkrića spektroskopa. Jer, prema ovom instrumentu, sva „jednostavna” tela, ili barem jedan izvestan broj, ulazi u sastav i najudaljenijih zvezda i planeta, čije su evolucije nezavisne jedna od druge, zdrav razum kaže da su jednostavna tela formirana pre zvezda, kao tkanina pre odeće. Na isti način, sukcesivna podela primitivne supstance ima samo jedno objašnjenje: da su ove čestice bile različite i njihove šizme su uzrokovane ovom esencijalnom razlikom. Ima smisla smatrati da vodonik, na primer, takav kakav sada postoji posle brojnih eliminacija i sukcesivnih emigracija, značajno različit od *antičkog vodonika*, zbrke nesložnih atoma. Ista primedba važi za svako jednostavno telo koje je stvarano postepeno. Iscrpljujući i redukujući se, svaki od njih se utvrđuje u svojoj ravnoteži, fortifikuje samim svojim gubicima. Ako je tako, ekstremno je malo verovatno, uprkos izvanrednoj stabilnosti koju su na ovaj način ostvarili najstariji tipovi atoma i molekula, da je sličnost potpuna između elemenata koji postoje u svakom od njih. Dovoljno je, za kristalisanje jednog tipa, da interne razlike elemenata imaju prirodu koja čini mogućom njihovo zajedničko postojanje. Ovi infinitezimalni građani misterioznih gradova su toliko daleko od nas³⁶, da ne bi trebalo da nas čudi ako buka njihovih internih svađa

³⁶Kažem daleko od nas, ne samo zbog nesamerljivog rastojanja između njihove minijaturnosti i naše relativno ogromne veličine, ili u obrnutom smislu, njihove

ne stiže do nas, i njihove unutrašnje razlike, ako one postoje kao što to verujem, bi bile tako delikatne prirode koju ne mogu ceniti naši grubi instrumenti. Ipak, *polimorfizam* određenih elemenata govori dovoljno jasno o postojanju neslaganja, i znamo dovoljno da možemo pretpostaviti probleme i mešavine u dubini supstancija koje koristi život, naročito u ugljeniku. Kako priznati da se atomi jedne iste supstance međusobno spajaju u ono što *Gerhardt*³⁷ zove hidrati, hlorati, itd., ako se ostaje pri dogmi o savršenoj sličnosti mnogobrojnih atoma u istoj supstanci? Zar ne pretpostavlja takva unija jednu razliku barem jednaku seksualnoj razlici koja dozvoljava da se dve individue iste vrste intimno spoje, i bez koje bi se samo sudarile.

Ako primetimo da se element u čijem se srcu ove unije sličnih atoma sasvim jasno pokazuju kao moguće i gotovo sigurne, naime ugljenik, pokazuje u različitim stanjima čistoće: dijamant, grafit, ugalj, itd., prethodna indukcija se potvrđuje. Nimalo ne čudi da najplodnije telo otkriva najenergičnije i najjasnije spajanje između svojih atoma... Ugljenik, eto diferenciranog elementa *par excellence*.

„Afinitet ugljenika prema ugljeniku“, kaže *Wurtz*, „je posledica beskonačne raznolikosti, neverovatnog broja kombinacija sa ugljenikom; to je razlog postojanja organske hemije. Nijedan drugi element ne poseduje u istom stepenu maestralne osobine ugljenika, tu sposobnost njegovih atoma da se kombinuju, da se međusobno užljebljuju, da formiraju skelet, tako varijabilan u svojoj formi, svojim dimenzijama, snazi, i koji služi, na neki način, kao tačka oslonca za druge materijale.“

Posle ugljenika, elementi koji u velikom stepenu imaju ovaj kapacitet za delimično ili potpuno zasićenje sobom, su *kiseonik*, *vodonik* i *azot*; neverovatno, upravo supstance koje koristi život!

Veoma važna činjenica o kojoj treba razmišljati: život je počeo jednog dana na ovoj planeti u nekoj tački. Zašto u ovoj tački a ne u nekoj drugoj, ako je ista supstanca bila sastavljena od istih elemenata? Prihvatamo da život nije ništa drugo do specijalna i vrlo komplikovana hemijska kombinacija. Ali iz čega bi se mogla pojaviti, ako ne iz elementa koji je drugačiji od ostalih?

relativne večnosti u poređenju sa našim bednim trajanjem (prilično čudan kontrast a možda i imaginaran), već zbog duboke heterogenosti njihove intimne prirode i one naše.

³⁷ Charles Frédéric Gerhardt (1816–1856) francuski hemičar.

VII DEO

Društvo kao recipročno posedovanje — *Biti je imati* — Posed su drugi posednici — *Prisvajanje* umesto adaptacije — Socijalno kao posedovanje *par excellence* — *Pojavljivanje* umesto diferencijacije homogenog.

U prethodna dva dela smo pokazali kako tačka gledišta *univerzalne sociologije* čini dve usluge nauci, tako što je oslobađa šupljih entiteta koje joj sugeriše loše shvaćen odnos uslova prema rezultatu, koji su pogrešno stavljeni na mesto pravih agenata; i sa druge strane, predrasude o savršenoj sličnosti njenih elementarnih agenata. Ipak su to dve čisto negativne prednosti; pokušaću sada da pokažem do kakvih saznanja možemo doći primenom metode na intimnu prirodu elemenata, koja bi bila donekle pozitivnija. Nije dovoljno reći kako su elementi različiti, treba precizirati u čemu se sastoji njihova različitost. Ovo zahteva nešto uvodnog razmatranja.

Šta je *društvo*? Mogli bi smo ga definisati sa naše tačke posmatranja: *recipročno posedovanje*, u vrlo različitim oblicima, svega od strane svakog. Unilateralno posedovanje roba od strane gospodara, dece od strane očeva, ženâ od strane muževa po starom pravu, to je prvi korak ka *socijalnoj vezi*. Zahvaljujući napretku civilizacije, posedovani postaje sve više i više posednik, a posednik posedovani, sve do trenutka kada jednakost prava, populistički suverenitet, pravedna razmena usluga, antičko ropstvo razdeljeno i univerzalizovano, ne napravi od svakog građanina istovremeno gospodara i slugu svih ostalih. Istovremeno, maniri ophođenja sa njegovim sugrađanima i njegov lični prosede postaju svakog dana brojniji. Svaka nova funkcija, svaka novo-stvorena industrija, zapošljava nove funkcionere i industrijalce da rade u korist njihovih novih podanika i potrošača, koji time dobijaju pravo nad onim prvim, pravo koje prethodno nisu imali, dok sami inverzno postaju, zahvaljujući ovoj novoj relaciji sa dva lica, *stvar* industrijalaca ili funkcionera. Kažem isto za svaki novi izlet. Kada upravo otvorena železnička linija, omogućući nekom malom gradu u unutrašnjosti da se snabde proizvodima mora po prvi put, domenu stanovništva sada pripadaju ribari, koju su sada njegov deo, a ovi sa svoje strane dodaju svojim mušterijama one prve. Kao novinski pretplatnik, ja posedujem *moje* novinare, koji poseduju *svoje* pretplatnike. Posedu-

jem moju vladu, moju religiju, moj javni uticaj, kao što posedujem svoj specifični ljudski tip, moj temperament, moje zdravlje; ali tvrdim da i ministri moje zemlje, sveštenici moga kulta ili žandarmi moje opštine imaju mene u onom stadu koje čuvaju, isto kao što bi ljudski tip, kada bi bio negde personifikovan, video u meni samo jednu od svojih varijacija.

Sva filozofija je do sada bila zasnovana na glagolu *biti*, čija definicija liči na *filozofski kamen* koji treba otkriti. Može se reći, da je, umesto toga, bila zasnovana glagolom *imati* (franc. *avoir*), mnoštvo sterilnih debata, mnogo tapkanja duha u mestu bi bilo izbegnuto. — Iz ovog principa, *ja jesam*, nemoguće je dedukcijom zaključiti, uprkos svoj suptilnosti ovog sveta, nešto o postojanju druge egzistencije osim moje; time se negira postojanje spoljašnje realnosti. Ali postavite ovaj postulat: *ja imam* kao fundamentalnu činjenicu, *imao* i *ima* su sa svoje strane nerazdvojivo dati.

Ako se čini da *imati* ukazuje na biće, *biće* sigurno implicira *imati*. Ova prazna apstrakcija, *biće*, se uvek zamišlja kao da ga *poseduje* neka stvar, neko drugo biće, koje je samo sastavljeno od drugih *posedovanja*, itd. U suštini, sav sadržaj pojma biće, je pojam *imati*. Ali ne važi obrnuto: biće nije sav sadržaj ideje *posedovanja*.

To je dakle, konkretan, supstancijalan pojam, koji otkrivamo u sebi. Umesto čuvenog *cogito ergo sum*, kažem: „Želim, verujem, dakle *imam*“. — Glagol *biti* nekad znači *imati* a nekad *jednak* (identičan). „Moja ruka je topla“, moja ruka *poseduje* toplotu, ona *ima* svojstvo toplote. „Francuz je evropljanin, metar je mera za dužinu.“ Ovde je u značenju *jednak*. Ali ova jednakost sama, je neka vrsta odnosa sadržanog prema onom što ga sadrži, primerka prema svojoj vrsti, ili obrnuto, hoće se reći neka vrsta odnosa *posedovanja*. Dakle, u oba svoja značenja, *biće* se svodi na *imati*.

Ako bismo želeli da oslobodimo pojam bića od nedostataka njegove esencijalne sterilnosti, bili bi smo prinuđeni da mu suprotstavimo pojam *ne-bića* i da ga nateramo da igra jednu važnu ali nerazumnu ulogu.³⁸ — U ovom smislu, Hegelov sistem se može uzeti kao poslednja reč filozofije bića. Takođe smo primorani, na ovom istom putu, da krivotvorimo neprobojne pojmove, u suštini kontradiktorne, *postajanja* i *nestajanja*, običajno pravo nekadašnjih nemačkih ideologija. Nema ničeg jasnijeg, sa druge strane, od dve ideje *dobitka* i *gubitka*, *nabavke* i *inventarisanja*, koje u sebi nosi ono što zovem *filozofija imanja* (franc. *philosophie de l’Avoir*), da dam

³⁸Pošto on jednostavno objektivizuje u praznini našu sposobnost negiranja, kao što je u *biću* objektivizovana naša sposobnost afirmacije.

ime onome što još ne postoji. Između bića i ne-bića nema nikakve sredine, dok se može *imati* manje ili više.

Biće — *ne-biće*, ja — *ne-ja*: neplodne opozicije koje čine da se zaborave pravi korelativi. Prava suprotnost *ja*, nije *ne-ja*, već je to *moje*; a prava suprotnost *biću*, ili bolje rečeno *imanju*, nije *ne-biće*, već *imao*.

Duboka razlika, koja se povećava svakog dana, između kretanja nauke u pravom smislu reči i kretanja filozofije, dolazi otud što je ona prva, na svoju sreću, uzela za vodiča glagol *imati*. Sve se u njoj objašnjava *svojstvima*, a ne entitetima. Ona je odbacila obmanjujući odnos supstance prema fenomenu, dva prazna termina gde se *biće* raspolučuje; ona na umeren način koristi odnos uzroka prema posledici, gde se posedovanje predstavlja u dve svoje forme, i još važnije, kao posedovanje od strane želje. Ali ona naveliko koristi, i na žalost zloupotrebljava, odnos *posednika* prema *posedu*. Zloupotreba se uglavnom sastoji u tome da je ona loše shvatila, i što nije videla da je pravi posed nekog posednika, ansambl drugih posednika; kako svaka masa, svaki molekul solarnog sistema, na primer, za svoj fizički i mehanički posed nema reči kao što su prostornost, pokretljivost, itd., već sve druge mase, sve druge molekule; da svaki atom jednog molekula za svoj hemijski posed, nema atomičnost ili afinitete, već sve druge atome istog molekula; svaka ćelija nekog organizma, za svoj biološki posed nema iritabilnost, kontraktibilnost, inervaciju, itd., već sve druge ćelije istog organizma a naročito istog organa. Ovde je posedovanje recipročno kao u svim *intra-socijalnim* odnosima; ali ono može biti unilateralno, kao u *ekstra-socijalnom* odnosu gospodara prema robu, seljaka prema stoci. Na primer, retina ne poseduje vid, već atome koji vibriraju i emituju svetlost, a oni ne poseduju retinu; i duh poseduje mentalno sve objekte svoje misli, ali oni nimalo ne učestvuju u duhu. — Da li to znači da ovi apstraktni termini, pokretljivost, gustina, težina, afinitet, itd., ne izražavaju ništa, da ne odgovaraju ničemu? Mislim da nam oni govore, da iza realnog domena svih elemenata, postoji domen koji je uslovno neophodan, hoću reći nešto što nije realno, i da ona stara distinkcija između realnog i mogućeg, u jednom novom smislu, nije iluzorna.

Elementi su sasvim sigurno i *agenti*, kao što su *posednici*; ali oni mogu biti posednici a da ne budu agenti, a ne mogu biti agenti ako nisu posednici. Zato nam se njihova akcija otkriva kao promena u prirodi njihovog posedovanja.

Ako se pažljivo razmotri, vidi se kako je sva superiornost

naučnog pogleda u odnosu na filozofsko gledanje na stvari, posledica srećnog izbora fundamentalne relacije koju su mislioci usvojili, i kako sva nejasnoća, sva slabost nauke dolazi od nekompletne analize ovog odnosa.

Tokom nekoliko hiljada godina, klasifikuju se razni načini postojanja bića, razni stepeni bića, ali nikom nije palo na pamet da klasifikuje razne vrste i stepene posedovanja. Posedovanje je ipak univerzalna činjenica, nema boljeg termina od *akvizicije* da objasni formaciju i rast nekog bića. Termini *samerljivost* (korespondencija) i *adaptacija*, koje su popularisali Darwin i Spenser, su veoma neodređeni, višeznačni, i ne opisuju *univerzalnu činjenicu* tako dobro kao prethodni termin. Da li je istina da se krilo ptice prilagođava vazduhu, peraje ribe prilagođava vodi, a oko svetlosti? Ne, ništa više nego što se lokomotiva prilagođava uglju, ili šivaća mašina krojaču. Zar ćemo reći da se vazo-motorni nervi, ingeniozni mehanizam kojim se održava unutrašnja ravnoteža telesne temperature bez obzira na varijacije spoljašnje temperature, prilagođavaju ovim varijacijama? Čudna stvar, prilagođavati se onom protiv čega se bori! Lokomotiva je prilagođena za kretanje po tlu, a krilo za vazdušno kretanje, ovo znači da krilo koristi vazduh da bi se kretalo, kao lokomotiva ugalj, kao peraje što koristi vodu. Ova upotreba, nije li to posedovanje? Sva bića žele, ne da pripadnu spoljašnjim bićima, već da *ih prisvoje*. Atomske i molekularne veze u fizičkom svetu, ishrana u živom svetu, percepcija u svetu intelekta, pravo u socijalnom svetu, posedovanja u nebrojenim formama koja ne prestaju da se šire od jednih na druga bića, sve suptilnijim ukrštanjem različitih domena.

Raznovrsno u svojim mnogobrojnim formama, ono takođe ima i *beskonačne stepene*. Zvezde, na primer, poseduju jedna drugu sa intezitetom koji raste ili opada inverzno proporcionalno kvadratu njihovog rastojanja. Vitalnost organizama, nivo intimne solidarnosti njegovih delova, se stalno podiže i spušta. Od dubokog sna do savršene budnosti duha, misao prolazi kroz jedan opseg koji obeležava rast njegove specijalne imperije u svetu. Kada se vrati sigurnost u neku zemlju u prevratu, ne osećaju li građani da su u većoj meri gospodari onih sunarodnika od kojih mogu očekivati usluge, drugačije rečeno od svih svojih sunarodnika, na čiju pomoć računaju više nego ranije?

Koja god da je forma posedovanja, fizička, hemijska, vitalna, mentalna, socijalna (ne spominjemo podpodele kojoj je svaka forma podložna), prvo moramo utvrditi da li je *unilateralna* ili *recipročna*, i

na drugom mestu, da li se uspostavlja između jednog elementa i mnoštva drugih *individualnih elemenata*, ili između nekog elementa i *nerazlučive grupe* drugih elemenata. Recimo, najpre, koju reč o ovoj drugoj distinkciji. Kada stupim u verbalnu komunikaciju sa jednim ili više sebi sličnih, sa moje tačke gledišta, naše monade recipročno zauzimaju jedna drugu; ali je sigurno da je ovo relacija jednog socijalnog elementa sa drugim, *međusobno različitim*, socijalnim elementima. Suprotno, kada gledam, kada slušam, kada proučavam prirodno okruženje, stene, vodu, same biljke, svaki objekat moje misli je jedan hermetički zatvoren svet elemenata koji se, bez sumnje, međusobno odlično poznaju i koji su veoma bliski, kao članovi neke socijalne grupe, ali koji mi dozvoljavaju da ih vidim samo kao blok i to spolja. Sve što hemičar može da uradi, jeste da pretpostavi strukturu atoma, sa sigurnošću da neće nikad moći da deluje individualno na njega. Materija je, kako je on razume, kako je koristi, kompaktan prah različitih atoma, čija je različitost izbrisana u njihovom ogromnom broju i prividnoj kontinualnosti njihovog delovanja. Zar u živom ali nepokretnom svetu (mislim prividno nepokretnom), naše monade nalaze manje konfuzne fantome za zauzimanje? Tako izgleda. Već ovde element predoseća element; devojčica koja gaji cvet ljubavi sa nežnošću koju nijedan dijamant u njoj ne može izazvati.

Ipak treba doći do socijalnog sveta da bismo videli kako se monade direktno međusobno zarobljavaju zahvaljujući bliskosti svojih tranzitivnih karaktera koji su jasno vidljivi, jedan pred drugim, jedan u drugom, jedan od strane drugog. Ovo je odnos *par excellence*, tipično posедovanje, dok su svi ostali samo blede kopije i senke. Pomoću ubedljivosti, ljubavi i mržnje, pomoću ličnog prestiža, putem zajednice verovanja i želja, uzajamnim lancima ugovora, neka vrsta guste mreže se širi bez prestanka, socijalni elementi se drže i povezuju na hiljadu načina, iz njihove konkurencije se rađaju sva čuda civilizacije.

Ne rađaju li se čudesa organizacije i života sličnom akcijom, vitalnog elementa prema vitalnom elementu, a bez sumnje i atoma prema atomu? Imam tendenciju da mislim tako, iz razloga za koje bi mi trebalo previše mesta da bih ovde objašnjavao. Nije li isto sa hemijskim kreacijama, sa astronomskim formacijama? *Newtonovo* privlačenje sigurno postoji i između atoma, pošto ih ni najkomplikovanije hemijske reakcije ni malo ne menjaju.

Ako je tako, posesivna akcija monade na monadu, elementa na element, je jedini plodonosni odnos. Što se tiče akcije mon-

ade ili nekog elementa potpuno okruženog pomešanom grupom međusobno nerazlučivih monada ili elemenata, ona nije ništa do slučajna perturbacija dobrih dèla koja su proizvod duela ili spajanja elemenata. Koliko je ovaj poslednji odnos kreativan, toliko je onaj prethodni destruktivan. Ali oba su neophodna.

Unilateralno posedovanje i recipročno posedovanje nisu ništa manje sjedinjeni. Ali je ovo drugo superiornost u odnosu na prvo. Ono je to koje objašnjava lepe nebeske formacije, gde je zahvaljujući uzajamnom privlačenju, svaka tačka centar. Ono objašnjava stvaranje ovih izvanrednih živih organizama gde su svi delovi složni, gde je sve istovremeno i cilj i sredstvo. Konačno ono, u slobodnim gradovima antike i modernim državama, kroz uzajamnost usluga ili jednakost prava stvara čuda naše nauke, naših industrija, naše umetnosti. Primetite kako, da su bića rezultat stvaranja jednog bića ili diferencijacije jedne iste homogene supstance, iznenađujuća lakoća sa kojom vidimo delove tih bića kao napravljene za celinu ili celinu kao napravljenu zarad delova, ne bi mogla nikako da se objasni. Bića, ili pre proizvedeni objekti, postaju bića odnosom sa *bićem proizvođačem* slično odnosu koji mi imamo prema našem nameštaju ili alatima, koji se nikakvom sofisticiranom igrom ne mogu videti kao ciljevi u odnosu prema našim akcijama. A što se tiče jedinstvene supstance koja stvara pojedinačna bića spontanom deobom, nije odmah jasno kako bi, ako ona ne nosi u sebi jedan cilj, izašla iz svog primitivnog nediferenciranog stanja; niti bi bilo jasno zašto bi, pre sve diferencijacije, sama na svetu, odlučila da se *kreće* ka svom cilju umesto da ka njemu ide pravo, da koristi *sredstva* umesto da direktno zgrabi svoj cilj, zašto bi pretpostavljala naporni put evolucije lakoći neposrednog delovanja. Čak i ako se prevaziđu ove nepremostive prepreke, ne može se naći nikakav odgovor na ovo poslednje pitanje: kako, pošto je odlučila da evoluirati ka svom cilju ili svojim ciljevima, ova jedinstvena supstanca može želeći *ovo* umesto *ono*, a da ne želi u isto vreme *ono* umesto *ovo*, drugačije rečeno da neutrališe jednu svoju želju drugom, što se svodi na to da nema nikakve volje, i tako, ponavljamo, čini neshvatljivom svoju diferencijaciju?

Sa druge strane, prema hipotezi monada, sve teče iz izvora. Svaka od njih nosi svet u sebi, kako bi bolje shvatila sebe. One su dosta razdvojene jedna od druge, ali se mogu povezivati manje ili više, i svaka od njih teži da poseduje što više; tako dolazi do njihove postepene koncentracije; one se mogu povezivati na hiljadu različitih načina, i svaka pokušava da nađe nove načine da

zaposedne druge monade. Otud dolaze njihove transformacije. One se transformišu kako bi osvajale; ali pošto se jedna drugoj pokoravaju samo iz interesa, njihovi ambiciozni snovi se ne ispunjavaju u potpunosti, monada vazal uvek koristi monadu suverena dok ova nju upotrebljava.

Bizarne grimase realnosti, koja je rascepakana krvavim ratovima koje prate sumnjive transakcije, pretpostavljaju mnogobrojnost agenata sveta. Njihova mnogobrojnost potvrđuje njihovu raznolikost, koja im jedina može dati razlog postojanja. Rođeni različiti, oni teže da se dalje diferenciraju, to zahteva njihova priroda; sa druge strane, njihova raznovrsnost nosi u sebi, ne jedinstva, već specijalne celine.

Čini mi se da možemo izaći na kraj sa mnogim nerazumljivim misterijama, ako zamislimo kako specijalnost svakog elementa, pravi univerzalni milje, nije za biće samo jedan totalitet, već jedna vrsta virtualnosti, i da otelotvoruje u sebi jednu staru kosmičku ideju, koja retko ima priliku da se efektivno realizuje. Ovo bi, na neki način, postavilo Platonove ideje u Epikurove atome, ili možda pre u one Empedokla, pošto je ovaj, kako tvrdi Celer³⁹, izgleda verovao kao i Lajbnic, da je raznolikost *elementarna*. Dobro je kada povremeno možemo naći zaštitu kod nekog od grčkih prethodnika.

Dve tačke su očigledno defektivne u transformacionim teorijama koje trenutno kolaju. Suprotstavljajući se *sili* koja teži da održi žive tipove, da ih konzervira, oni zamišljaju jednu *silu diferencijacije*, koju ne znaju gde da stave. Najčešće je rašire napolju, u slučajnostima klime, okruženja, ishrane, razmnožavanja, i odbijaju da prepoznaju u srcu organizma unutrašnje uzroke različitosti. Na drugom mestu, bilo da su projektovane iz unutrašnjosti, bilo da su isprovocirane spolja, specifične varijacije, faktori Darvinovog sistema, su divergencije bez cilja, pobunjenici bez programa, neuređene fantazije. Zar ne vidimo, kod vlade koja zaseda i kod nekog biološkog tipa, suštinsku sterilnost, uzajamnu neutralizaciju opozicija pojedinačnih idealnih politika, pojedinačnih snova o socijalnom preporodu? Ne možemo zamisliti trijumf takvih ludorija ni u živom telu, niti njihovom moguću upotrebu; njihovo samo trajanje, kada bi se produžilo do apsolutnog maksimuma, nije dovoljno da dovede, ni najmanji deo sveta, do sloge nekim srećnim okolnostima, do nove vitalne ravnoteže pomoću izbijanja neravnoteže, stvaranja novog poretka akumulacijom nereda. Dok u našoj hipotezi, sila diferencijacije tipova, isto kao i njihova konzervativna sila, jedinu čvrstu podlogu

³⁹ Eduard Gottlob Zeller (1814–1908) nemački filozof i teolog.

nalazi u unutrašnjosti organizma. Treba videti u svim spontanim i nestalnim modifikacijama jedne žive vrste, *prizor* neke druge vrste koja čeka na povoljnu priliku da se *predstavi*.

Među varijacijama, treba se čuvati da ne pomešamo one koje se proizvode slučajno, spolja, nekim kapricom, i one koje su usled borbi uspostavljenih u srcu svakog organizma i svake države, između trijumfujućeg ideala koji ih konstituiše, i potisnutih, prigušenih ideala, koji pokušavaju da se izlegu, okupljajući se u njihovom jezgru. One prve varijacije se često neutrališu, jedino ove druge obično donose svoj plod. Svi istoričari, svesno ili bez namere, prave ovu razliku. Uporedo sa *krupnim* činjenicama koje navode kako bi umirili svoju savest, oni ističu, sa velikom pažnjom, najsitniju reformu, i najmanju diskusiju koju su vodili savremenici, koja najavljuje rađanje nove religijske i političke ideje. Na primer, sporo uspostavljanje kraljevske moći u feudalizmu, sukobljavanje parlamenta i kralja, građana i plemstva. Slabo poznati akt *Filipa Zgodnog*⁴⁰, koji jasno obeležava orijentaciju ka aktuelnoj centralizaciji Francuske, ima veću vrednost za istoričara nego sva priča o Templarima. Jedna socijalna formacija, bez obzira koliko je loša, traje sve dok se neka druga ne obrazuje. Jedan filozofski sistem vlada, iako je većim delom pogrešan, sve do dana kada ga nova teorija svrgne sa trona.

⁴⁰**Filip IV** (1268–1314) francuski kralj, zvani *zgodni* (**franc.** Phillipe le Bel), vladao francuskom od 1285 do smrti.

VIII DEO

Univerzalna pretenzija infinitezimalnog — Biološko i religiozno — Život — Svest — Smrt.

Pošto je *biti* — *imati*, sledi da sve stvari moraju biti *gramzive*. Stvarno, ako postoji jedna stvar koja pada u oči, to je gramzivost, ogromna ambicija koja sa jednog na drugi kraj sveta, od vibrirajućeg atoma ili plodne animalkule do osvajačkog kralja, ispunjava i pokreće sva bića. Svaka mogućnost teži da se realizuje, svaka realnost teži da se realizuje. — Svaka mogućnost teži da se realizuje, znači tačno sledeće: da iz sebe izlije varijacije preko svega što je živo, fizičko i socijalno. Sva realnost, sav karakter, jednom formiran, teži da se univerzalizuje. Eto zašto svetlost i toplota zrače a elektricitet se širi sa brzinom koja nam je poznata, i najmanja atomska vibracija želi sobom da ispuni beskonačni etar, plen koji mu svi drugi atomi neće tako lako prepustiti. To je razlog zašto se sve vrste, sve mukotrpno formirane žive rase, umnožavaju geometrijskom progresijom, i koje bi pokrile brzo celu planetu, da ne nailaze na prepreke konkurentskih plodnosti, ne samo vrsta i rasa, već i samih bolesti koje nose u sebi, — što isključuje teleološko objašnjenje plodnosti koje ga vidi kao sredstvo za održanje tipova. Upravo zato neko više ili manje istaknuto socijalno delo, neki industrijski proizvod, stih, formula, neka politička ideja ili nešto drugo što se pojavljuje jednog dana u uglu mozga, gde sanja kao Aleksandar o osvajanju sveta, traži da se projektuje kroz milione i milione primeraka svuda gde ima ljudi, i ne zaustavlja se na svom putu sve dok ga ne odbije šok susreta sa ne manje ambicioznim rivalom. Tri glavne forme *univerzalnog ponavljanja*: OSCILOVANJE, RAZMNOŽAVANJE, IMITACIJA, rekao sam već negde, su jednako postupci upravljanja i instrumenti osvajanja koji stvaraju tri vrste invazije *fizičku, vitalnu, socijalnu*: vibratorno zračenje, generativna ekspanzija, zaraza primerom.

Dete se rađa kao despot: drugi za njega postoje samo da bi mu služili. Potrebne su godine kažnjavanja i školske prisile da bi se izborilo sa ovom greškom. Može se reći kako su svi zakoni i pravila, hemijska disciplina, vitalna disciplina, socijalna disciplina, nametnute kočnice koje ograničavaju ovaj proždrljivi apetit svakog bića. Uopšte mi imamo malo savesti, mi civilizovani ljudi, koje

tiraniše naša odora. Ugušeni u zametku, naša volja abortirana, ali ipak uzalud, iz dubine, kroz najmanju pukotinu naše brane, uprkos tolikim vekovima nasledne represije, izliva se opet tu i tamo u istoriju i pojavljuje neko kao Cezar ili Napoleon!

Naleće na svoju granicu, na dijagnosticiranu slabost: kakav užasan šok za svakog čoveka, i pre svega, kakvo iznenađenje! Naravno, ima u ovoj univerzalnoj pretenziji infinitezimalnog na beskonačko veliko, i u večnom i univerzalnom šoku koji sledi, nečeg što opravdava pesimizam. Za samo jedan jedinstveni razvoj, milijardu abortusa! Naše poimanje materije lepo izražava ovaj ograničavajući karakter sveta koji nas okružuje. Psiholozi su rekli istinu, u većoj meri nego što misle; spoljašnja realnost se za nas pojavljuje kroz svoje svojstvo *opiranja*, ne samo taktilni otpor njegove čvrstine, već i vizuelni otpor njegove neprovidnosti, njegova nepopustljivost našim željama, intelektualni otpor njegove neprobojnosti za naše misli. Kada se kaže da je materija čvrsta, kao da se kaže kako je tvrdoglava; to je odnos između *nje i nas*, a ne *njen odnos prema sebi*, uprkos iluziji da je suprotno, koja tvrdi kako je ona obeležena istovremeno i jednim i drugim atributom.

Možemo li se nadati da će se pojaviti rešenje za ovo stanje stvari? Ne, ako verujemo u indukcije koje smo izvukli iz primera naših društava; nejednakost će se sve više i više povećavati između osvajača i pokorenih sveta. Pobeda jednih i poraz drugih postaje svakog dana sve kompletnija. U stvari, jedan od najsigurnijih znakova progresa civilizacije među ljudima je kada velika slava, veliki poduhvati vojske ili industrije, velike reforme, radikalne reorganizacije, postanu moguće. Drugačije rečeno, progres civilizacije, potiskivanjem dijalekata i difuzijom jednog jezika, brisanjem pojedinačnih običaja i uspostavljanjem jednog koda, jednoličnom ishranom duha novinama, koje su više tražene nego knjige, i sa hiljadu drugih stvari, olakšava realizaciju sve više i više sjedinjenog, sve manje rascepanog, jednog istog individualnog plana za celu masu nacije. Na sličan način na koji hiljadu različitih planova, u jednoj manje naprednoj fazi, dobijaju zajedno sa izborom jednog, i početak izvršavanja jednog fatalnog gušenja svih ostalih. Kao što vrlo dobro kaže *Stuart Mill* u *Političkoj ekonomiji*:

„U meri u kojoj ljudi gube svoje divlje kvalitete, postaju disciplinovani, sposobniji da izvrše unapred zacrtane planove, povodom kojih uopšte nisu bili konsultovani, sposobniji da potčine svoje individualne kaprice nekoj ranije zamišljenoj determinaciji, i da odvojeno odrade svoj deo posla koji im dodeljuje zajednički rad.“

Na kraju, posle vekova i vekova, vidi se na putu progresa kojim moraju proći nacije — jedan stepen *hladne veličanstvenosti*, čiste pravilnosti koja zrači nečim mineralnim i kristalnim, jedna bizarna elegancija, koja stvara oštar kontrast prema potpuno živoj kompleksnosti njenih početaka.

Bez obzira na ostalo, i držeći se pozitivnih činjenica, formacija svih stvari propagacijom koja polazi iz jedne tačke nije pod znakom pitanja, i mi uzimamo na sebe pravo da je priznamo kao glavni element. Primetite teškoće otkrivanja, među populacijom potčinjenih u ovim zvezdanim ili molekularnim državama, organskim ili urbanim koje zamišljamo, realnog gospodara, osnivača, centra i tačke fokusa ovih sfera i radijacija sličnih akcija, koje se harmonično ponavljaju i regulišu. U stvarnosti, ovde deluju beskonačno brojni centri i tačke fokusa, sa svojim različitim tačkama posmatranja i različitim stepenima. Kako ćemo se baviti samo najeminentnijim, kažemo kako se u srcu sunca, nalazi osvajački atom koji se svojom individualnom akcijom postepeno raširio celom primordijalnom nebulom, razrušivši srećnu ravnotežu, u kojoj je sigurno uživao. Malo po malo, njegov privlačni uticaj je stvorio jednu masu, dok se oko njega drugi atomi, kraljevski vazali, grupišu odvojeno i po njegovom primeru formiraju frakcije njegovog ogromnog carstva i grupišu u planete. Od ovog prvog rađanja vremena, ovi trijumfujući atomi koje imitiraju njihovi potčinjeni koji sami privlače druge, — da li su oni prestali, makar na trenutak, da privlače i vibriraju? Pošto su se raširili kao zaraza kroz beskonačni prostor, da li je njihova moć okupljanja oslabila? Ne, njegovi imitatori nisu samo rivali, već i saradnici.

Kakvi neverovatni osvajači su infinitezimalni bacili, koji su u stanju da pokore u svom carstvu jednu masu milion puta veću od njihove bedne veličine. Kakvo blago začuđujućih izuma, ingenioznih recepata za osvajanje i upravljanje, se nalazi u ovim mikroskopskim ćelijama, čiji nas genije i minijaturnost jednako začuđuju!

Ali kada govorim o osvajanjima i ambicijama ovih ćelijskih društava, trebalo bi pre da govorim o *propagandi* i *posvećenosti*. Bez sumnje, sve je ovo metaforično, ali ipak treba dobro odabrati termine ovih poređenja; a čitalac će postupiti dobro ako ne zaboravi kako, ako *verovanje* i *želja*, u čistom i apstraktnom smislu u kome ja razumem ove dve velike sile, dva kvaliteta duše, imaju univerzalnost koju im pripisujem, ulažem napor i pravim metafore: nazivajući *ideja*, primenu *sile-verovanja* na unutrašnja kvalitativna obeležja

koji nemaju ništa zajedničko sa našim senzacijama i slikama — nazivajući *namera*, primenu *sile-želje* na jednu od onih polu-ideja — nazivajući *propaganda* komunikaciju elementa sa elementom, koja sigurno nije verbalna iako ne znamo tačno kakva je, koju je formirala kvazi-namera elementa inicijatora, — nazivajući *konverzija* internu transformaciju nekog elementa putem koje, na mesto njegovih pravih kvazi-namera, dolaze namere drugih, itd. Iskoristimo ovu primedbu i nastavimo.

Kada jedna imperija želi da se proširi, ona šalje u jednu tačku planete a ne u veliki broj međusobno udaljenih tačaka istovremeno, — ne jednog čoveka već brojnu armiju koja, pošto osvoji ovu tačku, prestaje sa uništavanjem. Kada vođa neke religije sanja o širenju, on šalje u sve važne tačke, svuda gde može, izolovane misionare koji nose dobru vest i osvajaju duše ubeđivanjem. Konstatujem kako u ovome, postupak kojim se vrši propagacija živih bića, više liči na apostolsku propagandu nego na vojnu aneksiju. Ako pridružimo ovoj sličnosti stotinu drugih, ako primetimo kako je svaka živa vrsta, kao svaka crkva ili religiozna zajednica, zatvoren svet među rivalnim grupama, a ipak gostoprимljiva, željna novih regruta, — zagonetni svet, nerazumljiv spolja, gde se izgovaraju misteriozni slogani, poznati samo vernicima, — jedan konzervativni svet koji se strogo i neograničeno, sa začuđujućom samo-negacijom, pridržava tradicionalnih rituala, — jedan hijerarhijski sistem, gde nejednakost nikoga ne podstiče na revolt — svet koji je povremeno veoma aktivan i uređen, veoma uporan i suptilan, sposoban da se prilagodi novim okolnostima i da se čvrsto drži svojih sekularnih pogleda; onda će biti jasno da ne zloupotrebljavam analogiju kada poredim biološke fenomene sa religioznim manifestacijama naših društava, pre nego sa njihovim vojnim, industrijskim, naučnim ili umetničkim aspektima.

U izvesnim aspektima, jedna armija se čini jednako slična organizmu kao i jedan manastir. Ista disciplina, ista stroga subordinacija, ista snaga duha nad telom, kako u organizmu tako i u regimenti. Način *ishrane* (hoću reći regrutacije) je takođe isti, *introverzijom*, redovnom inkorporacijom regruta, popunjavanjem redova sve do jedne granice koja se ne prelazi. Ali u drugim, ne manje važnim, aspektima, razlika je izražena: transformacija i regeneracija regruta manje liči na ćelijsku asimilaciju hranljivih sastojaka, a više na religioznu konverziju neofita.⁴¹ Vojno obrazovanje ne prodire ni malo u dubinu srca. Otud manja upornost i kraće trajanje vojnih

⁴¹ **neofit** početak, u Hrišćanstvu skoro preobraćeni čovek, mladi sveštenik.

organizacija. Njihove transformacije, čak i kod varvara, su nagle i česte, sem ako njihova država nije sasvim rudimentalna, u kojem slučaju njihova nekoherentnost ne dozvoljava poređenje sa živim bićima, čak ni sa najprostijim. Konačno, kada se poveća jedna armija, formiranjem nove regimente, ova reprodukcija se nikad ne dešava kao kod živih ćelija, emisijom jednog jedinstvenog elementa oko kog se strani elementi grupišu. Regimenta se reprodukuje isključivo *šizogenezom*⁴²; neki vojnik ili oficir, koji ima zadatak da potpuno sam, u stranoj zemlji oformi odred, bi bio nemoćan da oformi jedinicu od četiri čoveka pod svojom komandom.

Svojim diferencijalnim karakteristikama, život nam se čini kao nešto vredno poštovanja i sveto, kao velika spasilačka akcija, pokajanje elemenata okovanih hemijskim vezama; sigurno potcenjujemo njenu prirodu ako posmatramo njenu evoluciju, zajedno sa Darwinom, kao skup vojnih operacija gde je destrukcija uvek pratilac i uslov pobeđe. Ova raširena predrasuda se naizgled potvrđuje tužnim spektaklom živih bića koja se međusobno proždiru; pogledajte mačku kako skače na ptičje gnezdo, srce se skuplja i počinje da proklinje egoizam i okrutnost života. On nije ni egoističan ni okrutan, i pre nego ga optužimo za to, moramo se zapitati da li je moguće interpretirati njegove odbojne akcije na način koji bi pomirio užas sa divljenjem koje lepota njegovih dela izaziva u nama. Ništa nije lakše sa stanovišta naše hipoteze. Kada jedno živo biće uništi drugo kako bi ga pojelo, elementi koji čine biće predatora možda čine elementima uništenog bića istu vrstu usluge koju vernici neke religije čine sektašima nekog drugog kulta uništavajući njihove hramove, njihove klerikalne institucije, njihove religiozne veze, primoravajući ih da pređu na „*pravu veru*“. Ono što je ovde uništeno, je spoljašnjost bića, elementi obdareni verom i ljubavlju, ali ovi nikako nisu žrtvovani. Uopšte, treba priznati, viši život absorbuje i asimiluje niži život, isto kao što velike i glavne religije, hrišćanstvo, islam, budizam, preobraćaju fetišiste, a ne obratno.

Pošto smo ovako zamislili život, ima li potrebe da kažemo kako gledamo na svest i smrt? Zovem *svest*, *duša*, *duh*, prolazni trijumf jednog večnog elementa, koji je izuzetnom srećom, izašao iz infinitezimalnog skrovišta da dominira populacijom svoje braće koja su postala njegovi podanici, potčinjavajući se neko vreme njegovom zakonu koji mu dolazi od prethodnika, koji je on malo izmenio ili samo obeležio svojim kraljevskim pečatom; zovem *smrt*, postepeno ili naglo svrgavanje sa vlasti, svojevoljnu ili prinudnu

⁴²*šizogeneza* razmnožavanje deobom.

abdikaciju ovog duhovnog osvajača koji, izgubivši sve svoje zemlje, kao Darijus posle Arbelea i Napoleon posle Vaterloa, ili kao Šarl Kvint u San Žustu i Dioklecijan u Tesaloniki, ali kompletnije ogoljen, vraća se u infinitezimalno iz koga je izašao, u infinitezimalno svog rođenja, možda sa žaljenjem, ali sigurno ne bez promene, i ko zna? —možda ne bez svesti.

Ne kažemo ni *drugi život* ni *ništavilo*, kažemo *ne-život*, bez predrasuda. Ne-život, za razliku od ne-ja, nije obavezno ne-biće; i argumenti određenih filozofa protiv mogućnosti *postojanja* posle smrti se ne drže bolje nego oni skeptičnih idealista protiv realnosti spoljašnjeg sveta. — Kako je *život* bolji od *ne-života*, nije ni malo očigledno. Možda je život samo vreme za probe, školske vežbe i naporno preslišavanje nametnuto monadama koje, pošto izađu iz ove teške i mistične škole, postaju oslobođene svoje unutrašnje potrebe za univerzalnom dominacijom. Ja sam ubeđen da će nekoliko njih, pošto su svrgnute sa cerebralnog trona, želeti ponovo da se popenje. Uspostavljene u svojoj originalnosti, u svojoj apsolutnoj nezavisnosti, one se odriču telesne moći bez bola i promišljanja, naslađuju se božanskim stanjem u koje su propali poslednje sekunde života, oslobođene svih muka i potreba, ali ne kažem svih ljubavi, sigurne da mogu ostati dobro skrivene, trajući zauvek.

Ovako bi se objasnila smrt; ovako bi se opravdao život, oslobađanjem od želje... Ali dosta spekulisanja. Oprostićete mi ovu razuzdanu metafiziku, dragi čitaoc?

(1893.)